

“בתולה נשאת ליום הרביעי”

א. טעמי תקנת זמן הנישואין

המשנה הראשונה של המסכת עוסקת בזמן הנישואין: “בתולה נשאת ליום הרביעי ואלמנה ליום החמישי. שפעמים בשבת בתי דינין יושבין בעיירות, ביום השני וביום החמישי, שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין” [כאן נעסוק בעיקר בנישואי בתולה ופחות בנישואי אלמנה].

מהגמרא עולה שיש שלשה טעמים לכך שהנישואין יהיו דוקא ביום רביעי: א. מפני טענת בתולים שתתברר בבית הדין, ככתוב במשנה. ב. ‘שקדו חכמים’ להכין צרכי סעודה שלשה ימים (שלשה ימים רצופים לפני הנישואין, ראשון שני ושלישי). ג. כדי שתבעל ביום חמישי שנאמרה בו ברכה לדגים. ונבאר בקצרה את עיקרי הדברים:

טעם המשנה: “טענת בתולים”

רש”י פירש את המשנה: “בתולה נשאת... תקנת חכמים היא שתנשא ברביעי בשבת כדמפרש טעמא... ולכך תקנו שתנשא ברביעי שאם היה לו טענת בתולים ישכים לב”ד בעוד כעסו עליו [י”ג: ואם יש שהות בינתיים יש לחוש] שמא יתפייס ותתקרב דעתו ויקיימנה ושמא היא זינתה תחתיו ונאסרה עליו”. כלומר, חכמים תקנו שבתולה תנשא דוקא ביום רביעי כדי שבמקרה של חשש לזנות, שאוסרת את האשה על בעלה (שזנתה תחתיו), הדבר יוכל להתברר מיד בבית הדין (לפני שתתקרב דעתו), וכך ימנע המצב שהאיש והאשה חיים באיסור.

המושג “טענת בתולים” הוא הנושא העיקרי של הפרק, אלא שבכל המשניות בהמשך “טענת בתולים” היא טענה ממונית, שהנושא את האשה בחזקת בתולה והתברר שאינה בתולה אינו חייב לתת לה כתובה מאתיים זוז כבתולה (או שמקחו מקח טעות ואינו נותן כתובה כלל^א). אבל במשנה שלנו טעם התקנה להנשא ביום רביעי אינו בגלל הויכוח הממוני – כי מה אכפת לנו אם הבעל יוותר על התביעה הממונית – אלא מפני שעל ידי טענת הבתולים יכול להתברר שיש כאן איסור. ואלו הם דברי אב”י בגמרא (ט, ב) “בתולה נשאת ליום הרביעי, ליום רביעי אין ליום חמישי לא. מאי טעמא, משום איקרורי דעתא. ולמאי, אי למיתב לה כתובה, נתיב לה! אלא לאוסרה עליו”. דהיינו, חכמים חששו שאם יעבור זמן בין הנישואין לישיבת בית-הדין, שמא בינתיים הבעל “יתפייס ותתקרב דעתו” (כלשון רש”י), ובלשון הגמרא “חיישינן לאקרורי דעתא” (דף ה, א. ט, ב), ובלשון הירושלמי “שמא יערב עליו המקח” [נמצא שהטעם של טענת בתולים אמנם מפורש במשנה, ובכל זאת הוא טעם נסתר, כיון שהמשנה אינה מגלה בשום מקום שטענת בתולים שייכת לעניין לאוסרה לבעלה, והדבר מתבאר רק בדברי האמוראים בגמרא].

מתי טענת בתולים אוסרת

להשלמת ההסבר, נזכיר (בראשי פרקים) את המבואר בגמרא מתי טענת בתולים גורמת איסור: ראשית, מבררים היטב את טענת הבעל שלא מצא לה בתולים – או “טענת דמים” (שלא היה דם בתולים), או בטענת “פתח פתוח” – שלפעמים אין בזה הוכחה שאינה בתולה, כמו בבוגרת שאין בה טענת פתח פתוח, שכבר “נתרפו אבריה” (רמב”ם הל’ אישות פ”א ה”ב. ויש אומרים להיפך, שבבוגרת יש טענת פתח פתוח אבל אין טענת דמים – דעת הגאונים ברמב”ם שם ה”ג).

שנית, גם לאחר שחוששים שלא היתה בתולה, עדיין אין כאן איסור ברור. שהרי האשה אסורה לבעלה רק אם זינתה תחתיו וברצון, ואשת כהן אסורה גם כשנבעלה תחתיו באונס. לכן מבואר בגמרא שבדרך-כלל האשה מותרת לבעל מכח “ספק ספיקא” – שמא נבעלה לפני האירוסין, וגם אם נבעלה בהיותה ארוסה שמא היה זה באונס. ורק במקרה של קטנה שהתקדשה (ע”י אביה) פחותה מבת שלש שנים (שאם נבעלה קודם גיל זה הרי בתוליה חוזרים), או אשת כהן (שאסורה גם באונס) – אז נאסרת על בעלה בטענת בתולים (מפני שיש רק ספק אחד).

^א לסיכום הנושא ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך טענת בתולים, ובנסמן שם (ולכן לא טרחנו כאן להאריך במראי מקומות).

ועוד, גם במקרים אלו (שהתקדשה בקטנותה או אשת כהן) יש דיון מה הדין כשהאשה אינה מכחישה את הבעל (וטוענת שהיתה בתולה) אלא טוענת שנבעלה קודם לכן, או טוענת שהיתה "מוכת עץ" (מכה שהשירה את בתוליה) – יש אומרים שמאמינים לה ואינה נאסרת (רא"ש סי' יח ועוד. וכן פסק הרמ"א בשו"ע אהע"ז סח, ז, כמבואר בח"מ וב"ש שם), ויש אומרים שגם אז נאסרת (מגיד משנה הל' איסורי ביאה פי"ח הי"ב בשם יש מפרשים ובדעת הרמב"ם), ועוד דנו מה הדין בשותקת (ראה רשב"א ט, א).

מה תכלית התקנה

בפשטות נראה שהתקנה נועדה כדי להציל מאיסור, דהיינו שחוששים למקרה שהאשה באמת זנתה מן האירוסין ואז צריך לאפשר מאיסורא, וכך נראה מלשון רש"י ועוד ראשונים.

בעניין זה, יש מפרשים שהבינו שהתקנה נועדה (בעיקר) להציל את האיש מאיסור – כ"כ השטמ"ק "משום ידידה שלא יהיה באיסור עמה כל הימים עבדי רבנן תקנתא", וכן הבינו בפשטות המהרש"א ומהר"ם שיף². אמנם בחידושי חמדת שלמה מעלה אפשרות הפוכה, שהעיקר הוא להציל את האשה מאיסור (עיי"ש), ומדייק כך מלשון התוס' (ד"ה שאם היה) "שלא תשב עמו באיסור כל ימיו". אולם בפשטות נראה שהתקנה באה להציל מאיסור את שניהם גם יחד, האיש ואשה, וכן מתיישב גם בלשון התוס' "שלא תשב עמו באיסור" ורוצים להציל את האשה מהאיסור אע"פ שהיא אשמה בדבר, שזינתה תחתיו, ואין אומרים "הלעיטהו לרשע וימות" (ב"ק סט, א. וראה אנצ"ת בערך זה) שהרי לא מדובר רק על שעת האיסור שעשתה במזיד אלא מה שבהמשך תחיה באיסור כל ימיה. ומלבד זאת, באשת כהן, שנאסרת גם באונס, ברור שיש צורך לתקן עבורה. ואין לומר שאם האשה יודעת באיסור מוטל עליה להודיע לבעלה, שהרי גם אם תאמר לו לא תאסר עליו (שמא עיניה נתנה באחר – נדרים ז, ב. שו"ע אהע"ז ו, יב. קטו, ו).

ואפשר לדייק עוד ולומר שהתקנה אינה (רק) להציל מאיסור במקרה של זנות, אלא נועדה (בעיקר) למנוע מצב של זנות ואיסור. כלומר, חז"ל דאגו שתהיה אפשרות קרובה לביטול בבית הדין (לפני שתתקרה דעתו), וכך ליצור מציאות שיש הרתעה מזנות. ונמצא שהתקנה של זמן הנישואין פועלת למפרע על זמן האירוסין לשמור את האשה מזנות.

והנה הראשונים הקשו, מדוע כאן חוששים לזנות והרי הגמרא בגיטין (יז, ב) אומרת "זנות לא שכיחא"! וכמה תירושים נאמרו בדבר (ראה תוס' ושאר ראשונים בגיטין שם ועל המשנה כאן). והרא"ש (בתוס' רא"ש ובשטמ"ק) תירץ "ביושבת תחת בעלה ההוא דזנות לא שכיח, דבעלה משמרה, אבל זנות דארוסה שכיח ועבדינן תקנתא". אך הקשו על הרא"ש, שמהגמרא בגיטין עולה שגם זנות בארוסה לא שכיחא (גיטין כו, ב, עיי"ש)! לכן הסביר החתם-סופר (בחידושיו לכתובות) שכוונת הרא"ש שאילולא היו מתקנים שבתולה תנשא ליום הרביעי אז היתה זנות דארוסה שכיחא, כיון שלא היתה חוששת שהדבר יתגלה, אבל לאחר שתיקנו שתנשא דוקא ברביעי (ואם זנתה ישכים הבעל לבי"ד לפני שתתקרה דעתו) אזי האשה חוששת מכך ולכן זנות אינה שכיחא. ממילא אפשר לומר שזו המטרה העיקרית של תקנת זמן הנישואין, למנוע זנות (ולא כדי שהאשה תאסר אם זינתה)¹! [ואע"פ שרש"י מדגיש את העניין שתאסר עליו (וכיו"ב בעוד ראשונים), יש לומר שזה רק אמצעי, להסביר שהתקנה מועילה שתאסר עליו, וממילא יש הרתעה כלפי האשה וכך מושגת המטרה העיקרית לשמור מזנות].

ואולי יש לומר בסגנון אחר: התקנה נועדה להוכיח ולגלות לכל שהאשה אינה אסורה, שאם היתה אסורה הדבר היה מתברר ונודע (שאם באמת לא מצא בתולים היה ודאי הולך לבית דין בעוד כעסו עליו).

² בגמרא כתוב "ועכשיו ששנינו שקדו אותה ששנינו 'הגיע זמן ולא נישאו אוכלות משלו ואוכלות בתרומה' הגיע זמן באחד בשבת מתוך שאינו יכול לכנוס אינו מעלה לה מזונות" – ומפרש המהרש"א שזה רק מפני שהעיקוב הוא לטובת האשה, מטעם 'שקדו', אבל אילו היה זמן הנישואין נקבע ברביעי רק מהטעם של טענת בתולים, אזי אם היה מגיע זמן הנישואין שנקבע ביום אחר היה הבעל מחויב במזונותיה כיון שדחיית הזמן היא עבורו ולא עבורה. אך ראה פני יהושע שחלק על דבריו, וכן האריכו כמה אחרונים.

³ והנה התוס' בגיטין יז, ב ד"ה זנות כתבו "דטפי איכא למיחש לשמא תזנה מלשמא זנתה", וכבר האריכו בפירושו דברי תוס' אלו (ההפלאה אצלנו והאבני מילואים קכו סק"א פירשו שתקנת זמן הנישואין זה מחשש לעתיד, שמא תזנה אחר החופה ולפני הבעילה). ולכאורה יש לומר שכוונתם כנ"ל, שתקנת זמן הנישואין באה למנוע זנות (וקרוב לזה כתב בספר דברות משה לגיטין פ"ב הערה כא). אך באמת נראה שקשה להעמיס כך בדבריהם.

וניתן לומר הסבר נוסף, שטעם התקנה כאן הוא לגמרי לטובת האשה, כדי שהבעל לא יעליל על האשה. שאם זמן הנישואין היה מרוחק מיום ישיבת בית-הדין, יש לחשוש שמא בינתיים תיפול מריבה ביניהם והבעל יטען בשקר, אבל כעת שהנישואין סמוכים ביותר לזמן בית-הדין לא סביר שבזמן קצר כזה תהיה מריבה ויטען בשקר. ועוד, שכדי להגיע לבית הדין עליו לטרוח במיוחד, כדיוק הלשון "היה משכים" לבית דין (והרי אין דרך להשכים למחרת). ולטעון בפעם אחרת באמת אינו יכול, כמו שכתבו הפוסקים שטענת בתולים שייכת רק אם הבעל הלך בהזדמנות הראשונה לבית הדין. ופירושו זה עולה יפה בלשון המשנה "שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין" בלשון עבר, שאם היה ממש בדבריו היה משכים ועכשיו שלא השכים מוכח שבא בעלילה (ואילו לפירוש רש"י יותר שייך לומר "שאם היה" וכו'). פירושו זה כתבו כמה אחרונים (כמו הפנ"י והצל"ח) וכינונו לדברי תוספות ר"י הלבן (תלמיד רבינו תם, שדבריו היו גנוזים בכת"י), ואלו דבריו (בתוספת ביאור)⁷:

אתמה, וכי להוציא שם רע לבנות ישראל נעסוק? דאדרבה, לא לחזוק בחזקת איסור לבעלה... ונשיאם בשאר ימים שאינן סמוכין לקביעות ישיבת בית דין... [ואם לא] יערערו הבעלים לא נתלה באיקרווי דעתא אלא מפני שלא מצא בה [כלומר, כיון שזמן הסתם האשה בחזקת היתר לבעלה, היה ראוי לתקן הפוך, להרחיק את הנישואין מזמן בית הדין, ואז כשהבעל לא יערער נחזיק אותה בטוהרה, ולא נאמר שהתקררה דעתו אלא שבאמת לא מצא לה טענה]... ולא מצינו תקנה כזו בתלמוד! ונראה בעיני שגם זו תקנת בנות ישראל [כמו תקנת 'שקדו' לטובת בנות ישראל]... לכך תקינו שתינשא בד' שאם לא יערער למחר שעולה חמתו אם היה כך [שלא נמצאו בתולים] ויערער לאחר זמן, בידוע ודאי מחמת קטטה שנעשה בינו לבניה לאחר כך אומר ולא נחוש לדבריו לאחר כך... הואיל ולא ערער בשעת חימה הודה שאין בה דופי ושוב אין בדבריו ממש... וזו התקנה שהיא חשובה שלא תפסיד כתובתה [אם כן, מטרת התקנה היא שלא תפסיד כתובתה בחנם].

אמנם הפני יהושע דחה את הפירוש הזה, כיון שמהגמרא מוכח שטעם התקנה הוא לאסור את האשה במקרה שזנתה (מדברי אביי בדף ט שהובאו לעיל, שלכאורה אי אפשר להסבירם אחרת). אך אולי אפשר ליישב שיש לתקנה שני טעמים, האחד כדי שאם זנתה תאסר עליו, והשני למנוע הוצאת שם רע אם לא זנתה, ועדיין צריך עיון (וראה חידושי הרי"מ).

והנה הריטב"א כתב: "דמתניתין בתקנת בנות ישראל איירי", ויש לפרש דבריו בכמה אופנים כפי מה שהתבאר כאן.

מתי שייך הטעם

המשנה נשנתה בלשון כללית, "בתולה נשאת", אך הדבר לא ברור האם וכיצד הטעם של המשנה שייך בכל הבתולות (וכעת נדבר לפי הפירוש הרגיל, כדי לאוסרה עליו אם זנתה). והנה דוגמא מתוך הדיונים בזה:

ראשית, הראשונים שאלו, מדוע תיקנו בכל הנשים שינשאו ביום רביעי, והרי טענת בתולים אוסרת רק באשה שהתקדשה לפני גיל שלש ובאשת כהן (כמו שהובא לעיל)? לכן פירש רש"י "ומתוך שיבא לבית דין יתברר הדבר כשיצא הקול שמא יבואו עדים" – וטעם זה שייך בכל הנשים⁸. ויש ראשונים שפירשו שכיון שהוצרכו לתקן למקרה של קטנה ואשת כהן תקנו כבר לכל הנשים שינשאו ביום הרביעי, כדי לא לחלק בתקנה (ר"ת בתוס', רמב"ן ועוד ראשונים. וראה בהמשך התוס', ב"ועוד יש לומר", שפירשו בדעת רש"י שלא היו מתקנים אילולא היתה מציאות שהבעל נאמן לאוסרה רק בטענתו). ויש שפירשו שתקנת חכמים היא רק בקטנה ואשת כהן (הריטב"א בדעת ר"ת) אבל רוב המפרשים לא הסכימו לכך, שהרי לשון המשנה היא סתם "בתולה נשאת", ואי אפשר לומר שמדובר רק על מיעוט הנשים!

⁷ נדפס בלונדון תשי"ד, ומובא ב'קובץ שיטות קמאי'. ראה שם שיש חסרון בדברים והשלמנו כאן לפי השערה, עיין שם בכל דבריו.

⁸ אמנם הריטב"א כתב בשם 'יש מתרצים' שכוונת רש"י שמדובר דוקא באותן הנשים שצריך עדים כדי לאוסרן, אבל קטנה ואשת כהן שנאסרות ע"פ דבור הבעל בלבד, באמת לא תקנו יום מסוים לנישואיהן. אך הריטב"א דחה דבריהם, עיי"ש.

עוד דנו לגבי אותן נשים שאין בהן טענת בתולים (במובן הממוני הרגיל), כמפורש בהמשך הפרק, האם גם הן צריכות להנשא ביום הרביעי – כגון אלמנה וגרושה מן הנשואין שלא נבעלה, שמפורש במשנה (בדף יא, א) שאין לה טענת בתולים (כיון שבכל מקרה כתובתה מנה כבעולה). ושאלה זו כתובה בירושלמי, אך נחלקו כיצד להבין את מסקנת הירושלמי¹. וכן דנו לגבי קטנה ש"פיתוי קטנה אונס הוא" וגם אם זנתה תחתיו לא תאסר (יבמות לג, ב. וראה שו"ע אה"ע קעח, ג שיש בזה מחלוקת) האם תנשא דוקא ברביעי (ראה רע"א ועוד).

כשאין קביעות בית דין בשני וחמישי

הטעם של המשנה שייך רק במציאות שבתי דינים קבועים בשני וחמישי בלבד, כמו שמפורש בגמרא (ג, א) שאם יש בתי דינים שקבועים בכל יום אזי אשה נשאת בכל יום. וכן הדין כשאין אף יום קבוע לישיבת בתי הדין אלא מי שנצרך מכנס שלשה (הרא"ש בסי' ג).

ולגבי ערב שבת ומוצאי שבת נחלקו הפוסקים: הרמב"ם כתב (אישות פ"י הי"ד) "אין נושאין נשים לא בערב שבת ולא באחד בשבת גזירה שמא יבוא לידי חילול שבת בתיקון הסעודה שהחתן טרוד בסעודתו", והוא ע"פ הגמרא (ה, א) "שמא ישחוט בן עוף" (אלא שבגמרא זה נאמר על ערב שבת ומוצאי שבת ואפשר שהרמב"ם הבין שמוצאי שבת כולל גם יום ראשון). ובירושלמי נאמרו טעמים נוספים לאסור "מפני כבוד שבת" או "מפני הטורח" (ראה במפרשי הירושלמי. וראה ערוה"ש סד, יא בדעת הרמב"ם). אבל ראשונים אחרים כתבו שלמסקנת הגמרא אין חוששים שמא ישחוט (תוס' ז, א ד"ה והלכתא. ר"ן על הרי"ף ב, א ד"ה והלכתא). ובשולחן ערוך הובאו שתי הדעות "יש אומרים שאין נושאין נשים לא בערב שבת ולא באחד בשבת... ויש מתירין. וכן פשט המנהג לישא נשים בערב שבת". יתירה מזו, יש מנהג קדום לשאת דוקא ביום ששי "מפני תקנת עניים" (מרדכי בתחילת המסכת, הגמ"י שם בשם רבי"ה, ועוד).

אך הראשונים דנו כיצד מותר לשאת ביום ששי, והרי אין דנים בשבת (ואיך ישכים לבית דין אם יש לו טענת בתולים)? התוס' (ג, א ד"ה אי איכא) והרא"ש כתבו שאפשר לסדר טענותיו בפני שלשה גם בשבת, וכן הביא הטור (והגמ"י בשם רבי"ה כתב שלמרות שאין דנים בשבת "אפילו הכי יתפרסם הדבר בשבת עד זמן יום הדין"). והר"ן כתב "כיון דחזו דתקנת רביעי אינה קבועה, דהא אמרינן דאי איכא בתי דינים קבועים בכל יום אשה נשאת בכל יום, אלמא כל היכא דליכא למיחש לטענת בתולים לא אכפת לן, אף עכשיו בדורות הללו כיון שלא נהגו לקדש אלא עד זמן נישואין, ליכא למיחש... דאם זינתה ודאי קודם לכן זינתה", וכן הביא הרמ"א בדרכי משה, והדבר מפורש כבר בירושלמי "קדשה בחופה לית ליה באילין קנסיא" (כמו שפירשו מפרשי הירושלמי, וכן הביא המאירי בדף ג, א).

ולגבי נישואין בשבת, הדעה המקובלת היא שהדבר אסור, כמו שפסק השו"ע (סד, ה) "אין כונסין בתולה לחופה בשבת, לפי שעל ידי החופה זוכה במציאתה ובמעשה ידיה והוה ליה כקונה קנין בשבת", אבל הרמ"א באורח-חיים (שלט, ד) הביא דעה שהדבר מותר, וכתב שסומכים על זה בשעת הדחק.

הירושלמי

לעומת ההבנה הפשוטה בכבלי, הרי בירושלמי לא ברור כלל מה תוקפו של הטעם "שאם היה לו טענת בתולים", כיון שהירושלמי פותח בטעם של בר קפרא, משום ברכה, ורק אחר כך נאמר "רבי לעזר מייתי לה טעם דמתניתין שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין". ובפשטות נראה כמו שפירש היפה-מראה שבר קפרא לא שנה במשנה את המלים "שאם היה לו טענת בתולים" (פירוש היפ"מ הוזכר במראה-הפנים ובשיירי-קרבן). והחת"ס פירש שלפי בר קפרא בירושלמי כוונת המשנה לומר "בתולה נשאת" שכן

¹ בירושלמי (פ"א ה"א) "בוגרת אימתי היא נישאת, בתולה מן הנשואין אימתי היא נישאת, מוכת עץ כרבי מאיר אימתי היא נישאת". ההפלאה רע"א הבינו שהמסקנה היא שגם אלו נישאות דוקא ברביעי (וראה בהגהות חשק שלמה). ולגבי אלמנה שלא נבעלה, כן מדייקים מלשון הרמב"ם (וכן הטור והשו"ע) ששינה מלשון המשנה ובמקום אלמנה כתב בעולה, לומר שכל עוד לא נבעלה בפועל דינה כבתולה. והטעם, שאמנם אין בנשים אלו טענת בתולים להפסידה כתובתה, אך שייכת טענת בתולים לאוסרה עליו. אבל לפי הפני משה וקרובן העדה מסקנת הירושלמי שנשים אלו אינן צריכות להנשא ברביעי, וכך נראה מהמרדכי והג"א (בתחילת פ"ב) שכתבו בשם הירושלמי שבוגרת ומוכת עץ אין נישאות דוקא ברביעי. וראה שו"ת צמח צדק אה"ע"ו סי' כא, ויעלת חן לכתובות שאלה ראשונה.

נהגו כדי שיהיה אפשר לברר בבית דין, אבל אין לזה תוקף של תקנה מחייבת כלל. אמנם לפי מפרשים אחרים הירושלמי שוה לבבלי (ראה פני משה וקרובן העדה).

הטעם של "שקדו"

טעם נוסף לתקנת זמן הנישואין כתוב בגמרא: "ותינשא באחד בשבת, שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין? שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה שלשה ימים, אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת, וברביעי כונסה", ומבואר בגמרא להלן (ג, ב) שטעם זה מקורו בברייתא. ואע"פ שהמשנה בהכרח מתבססת על הטעם הזה, מכל מקום לא פירשה אותו, כמו שיבואר להלן.

[ובלשון דומה מבואר הטעם מדוע אלמנה נשאת בחמישי (ה, א): "מפני מה אמרו אלמנה נשאת בחמישי ונבעלת בששי? שאם אתה אומר תיבעל בחמישי למחר משכים לאומנתו והולך לו, שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא שמח עמה שלשה ימים, חמישי בשבת וערב שבת ושבת", ומבואר שם שבאדם בטל שממילא אינו הולך למלאכתו אין שייך טעם זה של שקדו.]

ובגמרא (ג, א) נאמר שאם בתי דינים קבועים בכל יום אשה נשאת בכל יום. ושואלת הגמרא "הא בעינן 'שקדו' [רש"י: שיהא טורח בסעודה שלשה ימים]!", ומתרצת הגמרא "דטריח ליה", ומפרש רש"י "אם טרח לפני השבת ותיקן צורכי סעודה כונסה באחד בשבת או בשני בשבת".

טעם זה של שקדו הובא להלכה בפוסקים, כמו הרמב"ם, הטור והשו"ע, ולשון הרמב"ם "ושאר הימים [מלבד ששי ושבת כנ"ל] מותר לישא אשה בכל יום שירצה, והוא שיטרח בסעודת נישואין שלשה ימים קודם [יום] הנישואין".

מהי "תקנת בנות ישראל"

יש לבאר מה הכוונה "שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל", מה התועלת הגדולה שיש בכך לבנות ישראל? בפשטות נראה שכבוד האשה הוא שתערך לכבוד הנישואין סעודה גדולה. ומודגש בפוסקים שאין זה ענין רק של הכלה אלא גם של משפחתה, שקרובי הכלה כופין את החתן לעשות סעודה כנהוג (רא"ש סי' ג ועוד. ובשו"ע סד, ד. וראה ערוה"ש סעיף יב מה הדין כשהכלה מוחלת וקרובה לא).

והרמב"ן כתב "תמיה לי מילתא אמאי קתני בברייתא על תקנת בנות ישראל, תקנת בני ישראל נמי היא! ואיכא למימר כדי שלא יטריח בז' ימי המשתה בצרכי המשתה ולא ישמח עמה לפיכך שקדו על תקנתה שיהא הכל מזומן ויהא שמח עמה ז' הימים, כנ"ל". כלומר, עצם הסעודה היא גם לכבוד האיש (ואם כן אין צורך לתקן, שמן הסתם ידאג לזה), אך התקנה היא לטובת האשה שהבעל יכין את הסעודה (המתמשכת בשבעת ימי המשתה) עוד לפני הנישואין כדי שבימי המשתה יהיה פנוי לשמחה. וכ"כ הרא"ה (הובא בשטמ"ק) "שחכמים הטילו עליו לטרוח ולהכין צרכי סעודה קודם שישא כדי שיהא פנוי בשמחתו לשמחה ונתנו לו שלשה ימים אלו כדי שיזדמן לו" (ולקמן נביא דברי הרשב"א שעיקר התקנה היא לאשה אבל היא גם לכבוד האיש, ואפשר שזו גם כוונת הרמב"ן).

אך בדברי הראשונים עולה עניין נוסף (ואולי הוא העיקר), שבזוה שמחייבים את החתן לטרוח בסעודה יוצרים מציאות שהוא מתייחס ברצינות לנישואין ולא יבטלם בחנם. שכן מבואר בגמרא (י, א) שהבעל נאמן להפסידה כתובה כיון שכתובה דרבנן, וממשיכה הגמרא "אם כן מה הועילו חכמים בתקנתם [שתקנו כתובה לאשה]? אמר רבא, חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה [ולכן אין לחוש שיטען בשקר]". ולכן תקנו שיטרח בסעודה כדי שלא יטען אחר כך טענות שקר. וכן כתב המאירי בביאור הטעם של 'שקדו': "אם מדרך כבודן [כמו שכתבנו קודם], אם מצד שיהא טורח בסעודה כדי שלא יהא נקל בעיניו להרוס הבנין ולהוציא עליה שם רע כדי שלא יפסיד מה שטרח בסעודה", וכ"כ רבינו יהונתן "כדי שתהא חביבה עליו יותר ושלא יוציא עליה שם רע דחזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה", וכיו"ב כתבו הריטב"א ותלמידי רבינו יונה בשטמ"ק (וכ"כ בשו"ת שבות יעקב סי' קלט ושיבח זאת כ"פירוש נכון ואמיתי",

וכ"כ ההפלאה בדרך ג, ב). ונמצא שתקנת זמן הנישואין דומה לתקנת הכתובה שהיא כדי "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה" (כמו שהתבאר באריכות בהקדמה)¹.

והריב"ש (הובא בשטמ"ק) הוסיף לבאר שהטעם של שקדו נצרך להשלים את הטעם המפורש במשנה של טענת בתולים, וזה לשונו:

דטעמא דשקדו מתלא תלי בטעמא דטענת בתולים. דאי לאו מטעמא דשקדו זימנין דנפיק חורבה ותקלה מתקנתייהו דתקנו שתנשא ביום הסמוך לבית דין בעודו כעסו עליו ולא תתקרו דעתו, דזימנין יעליל עליה מחמת שנאה וישכים לבית דין ותאסר עליו... הילכך הויא ליה קלקלה ולא תקנתא... אבל השתא דתקינו רבנן שקדו, תקנתא דטענת בתולים הוי לה תקנה יפה, דליכא למיחש שמא יעליל עלילה עליה, דחזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה. והיינו דנקט לשון שקדו, פירוש כשתקנו ימים לבתולה משום טענת בתולים עיינו היטב על תקנת בנות ישראל שלא תצא להם תקלה מחמת תקנתייהו וכדכתיבנא.

ובזה יש קצת ליישב את תמיהת ר"י הלבן על הטעם של טענת בתולים, היכן מצינו תקנת חכמים כזו שתכליתה לאסור – שבאמת הטעם המפורש במשנה הוא רק צד אחד של התקנה, וחכמים דאגו לבנות ישראל בתקנה "מאוזנת".

האם מועילה מחילת האשה

מצאנו מחלוקת האם ניתן למחול על טורח הסעודה. מצד אחד, כיון שזו "תקנת בנות ישראל" נראה שהאשה יכולה למחול על התקנה שלטובתה. וכן נראה מדברי הר"ן שבמקום "דלא קפדי ארוס וארוסה בסעודה" אין חיוב של שקדו, וכן כתב הרא"ה (הובא בשטמ"ק ג, א) "דלא בעינן שקדו היכא דתרווייהו אמרי לא אכפת לן", וכ"כ החלקת מחוקק (סד סק"ה) "משמע אם הכלה וקרוביה מוחלין על טורח זה אין להקפיד, וכן המנהג עתה שלא להקפיד בטורח ג' ימים דוקא". אך הריטב"א (ג, א) כתב "ואף על פי שהיא מוחלת אנן לא מחלינן".

ובפשטות הדבר תלוי מהי "תקנת בנות ישראל" – אם זהו רק לכבוד האשה, מסתבר שהיא יכולה למחול על זה. אבל לפי הטעם שזה נועד למנוע עלילות של הבעל, מסתבר שלא תועיל מחילת האשה, כי חכמים מקפידים למנוע מצב של הוצאת שם רע. וכמו שלא מועילה מחילת האשה לוותר על כתובה כך לא מועילה מחילה כאן (וליישב המנהג המובא בחלקת-מחוקק שאין מקפידים בטורח ג' ימים, ראה מה שהובא לעיל בהערה ז'. ועוד יש לומר: הטעם שתקנו שהטרחתה תהיה דוקא לאחר השבת הוא כדי שהאוכל לא יפסד בשבת, כמ"ש תלמידי רבינו יונה בשטמ"ק, וא"כ היום שיש אמצעי קירור וכו' ניתן לטרוח גם לפני השבת²).

וכן יש לרדן כאשר האשה אינה רוצה בסעודה והאיש רוצה (ונפקא-מינה במקרה שהגיע זמן הנישואין באחד בשבת, שמבואר בגמרא שאינו צריך לזון אותה כיון שהעיכוב הוא בגלל התקנה, אך מה הדין כשהיא מוחלת על התקנה). וכתב הרשב"א "דאע"ג דעיקר תקנתא משום תקנתא נתקנה וכדמשמע מדאמרינן שקדו על תקנת בנות ישראל מ"מ כיון שנתקנה נתקנה, ואיהו נמי ניחא ליה כדי שיהיה שמח עמה ועוד שמשיאתו שם רע בין שכיניו" (וכן הוא במאירי בשם גדולי הדור, וכן משמע מדברי הר"ן והריב"ש דלעיל שדוקא אם "תרווייהו אמרי לא אכפת לן" לא שייך שקדו) – דהיינו שבסופו של דבר התקנה גם לטובת הבעל.

¹ בספר 'עמק המלך' על הרמב"ם (הל' אישות פ"י ה"ט) כתב טעם להקל בזמן הזה בתקנת שקדו, שכיון שהיום הקידושין והנישואין הם יחד ואין מציאות שתזנה תחתיו, א"כ כשם שלא חוששים לטעם של טענת בתולים, כדברי הר"ן שהובאו לעיל, כך אין לחשוש לטעם של שקדו שגם הוא כדי שלא יוציא שם רע, עיי"ש. אך יותר נראה ש'שקדו' לא בא למנוע רק עלילה כזו של זנות בזמן האירוסין (שאו האשה יכולה להאסר לבעל), אלא באופן כללי "שתהא חביבה עליו ושלא יוצא שם רע [בכלל]" (כלשון רבינו יהונתן), וכמו שכתבנו שזה דומה ל"לא תהא קלה בעיניו להוציאה", וממילא זה שייך גם כיום.

² אמנם ההפלאה (דף ג תחילת ע"ב) כתב שמטעם שקדו צריך שיטרח דוקא שלשה ימים רצופים לפני הנישואין, וא"כ אין להתיר מטעם זה.

הטעם של ברכה

טעם שלישי לזמן הנישואין נאמר בגמרא (ה, א): "תני בר קפרא, בתולה נשאת ברביעי ונבעלת בחמישי, הואיל ונאמרה בו ברכה לדגים [פרו ורבו ומלאו את המים]". אלמנה נשאת בחמישי ונבעלת בששי, הואיל ונאמרה בו ברכה לאדם [פרו ורבו ומלאו את הארץ]". וממשיכה הגמרא: "אי הכי אלמנה נמי תיבעל בחמישי הואיל ונאמרה בו ברכה לדגים! ברכה דאדם עדיפא ליה. ואי נמי משום שקדו... שיהא שמח עמה שלשה ימים, חמישי בשבת וערב שבת ושבת".

וכן הוא במדרש בראשית רבה (ח, יב): "תמן תנינא בתולה נישאת ליום רביעי ואלמנה ליום חמישי למה שכתוב בהן ברכה, והלא אין כתיב ברכה אלא בחמישי ובששי, בר קפרא אמר רביעי אור לחמישי וחמישי אור לששי".

ודעת הרמב"ן והריטב"א שטעם זה של ברכה הוא לטובת האיש דוקא, שמצווה בפריה ורביה, ואינו שייך לאשה (ולכן כתבו שאם הגיע זמן הנישואין והעיכוב הוא מטעם ברכה הבעל צריך להעלות מזונות, כי זה נקרא שהעיכוב מחמתו).

"עצה טובה"

אמנם הראשונים הוכיחו שטעם זה של ברכה אינו מחייב, והנה כמה מהראיות לכך: א. הגמרא אומרת שאם בתי דינים קבועים בכל יום וכבר טרח בסעודה אז אשה נשאת בכל יום, ומכאן שלא חוששים לטעם של ברכה (תוס' בדף ג ד"ה אשה). ב. הגמרא שואלת מדוע בתולה אינה נשאת ביום ראשון, ועונה שזה משום 'שקדו', ולא אומרת שזה מטעם הברכה. לכן כתבו התוס' (ב, א ד"ה ותנשא) "ואומר ר"י דטעמא דברכה אינה אלא **עצה טובה** ולא מקרי עבריינא, אבל משום שקדו מקרי עבריינא", וכיוצא בזה בעוד ראשונים¹. והמאירי כתב "ולא הביאו גדולי הפוסקים דברי בר קפרא אלא לכתחלה ולסימן טוב בעלמא". וכן נראה מרש"י שטעם זה של בר קפרא הוא בגדר 'אגדה' (שפירש רש"י על המימרא הבאה בגמרא "דרש בר קפרא... – "ומשום בר קפרא נקט לה דאיירי לעיל באגדה").

[ובכלל, לגבי אלמנה דעת כמה ראשונים שנישואי אלמנה ביום החמישי אינם תקנה מחייבת כלל, כדברי הרמב"ן "לאו תקנתא דרבנן היא דנימא דוקא תנשא ליום ה'", ורק בבתולה זה לעיכובא "משום איסורא דחיישינן לאיקרוי דעתא ותקנתא הוא דתקון רבנן". וכן לשון הרמב"ם לגבי נישואי אלמנה "ומנהג חכמים הוא... – כלומר, זמן נישואי בתולה הוא תקנה מחייבת ואילו זמן נישואי אלמנה הוא רק מנהג רצוי].

ויש ראשונים שכתבו יותר מזה, שמשום הטעם של ברכה לבד אין קביעות זמן לנישואין (אפילו לא כעצה טובה), והטעם של ברכה נאמר רק כצירוף בנוגע לזמן הבעילה, וכן כתב הרא"ש (סי' י) "והאידנא שבת דינים קבועים בכל יום אשה נשאת בכל יום, דמשום ברכה לא קבעו חכמים זמן... וברכה אינה אלא סעד שלא לבעול ביום רביעי עד ליל חמישי משום ברכה".

יתירה מזו, יש אומרים שהטעם של ברכה נדחה. כן כתב בספר העיטור (ברכת חתנים דף סד) "והלכתא אשה נשאת בכל יום האידנא... אבל בשאר יומי שרי ולא קפדינן אברכה והא דתני בר קפרא בתולה נשאת ביום ד' ונבעלת ביום ה' משום ברכה לית הלכתא כוותיה ולא חיישינן כתנא דמתניתין קי"ל דלא חיישינן משום ברכה אלא טעמא משום שקדו דאי חיישינן לברכה היכי קאמר ותנשא בא' בשבת".

¹ ולתוספת ביאור, זו לשון השטמ"ק "אין עיקר תקנתם אלא שתנשא ברביעי ולא בעילה בה' דטעמא דברכה אינה אלא עצה טובה" – שאילו היה הטעם של ברכה מחייב, היו מתקנים בפירוש זמן לבעילה ולא רק לנישואין.

² הוכחתו מהגמרא ששואלת ותנשא באחד בשבת ולא אומרת שזה משום ברכה. אבל מה שכתב "כתנא דמתניתין קי"ל" צ"ע מניין לומר שזו מחלוקת תנאים? ואולי הוא סובר שכיון שהמשנה לא הזכירה טעם זה של ברכה מכאן שאינה סוברת אותו, ובר קפרא הביא ברייתא שחולקת על זה. מה שאין כן הטעם של שקדו אע"פ שאינו מוזכר במשנה ניתן לומר שהתנא מסתמך עליו, שהרי על כרחך צריך לתת טעם מדוע לא תנשא באחד בשבת.

מה עדיף – ברכה לדגים או ברכה לאדם

צריך לברר האם מטעם הברכה יש עדיפות שתנשא ברכייעי ותבעל בחמישי שנאמרה בו ברכה לדגים, או שתנשא בחמישי ותבעל בששי שנאמרה בו ברכה לאדם.

מצד אחד, הגמרא אומרת "ברכה דאדם עדיפא", וכן תפסו כמה ראשונים בפשטות שמצד טעם הברכה עדיף ברכה דאדם (כמו תוס' ב"ד ג ד"ה אשה, שהקשו למה כשאין ב"ד קבועים אין אומרים שתנשא דוקא בחמישי ותבעל בששי משום ברכה דאדם). וכן כתב בהגהות אשר"י (סי' י) בשם מהרי"ח "דגם בתולה לא תבעל עד יום ששי האידנא משום עצה טובה".

מאידך, במהלך הגמרא אפשר לפרש ש"ברכה דאדם עדיפא" זו רק אפשרות אחת אבל יש סברא אחרת שברכה דדגים עדיפא. ומה העדיפות בדגים? א. הריטב"א פירש מפני שאין עין הרע שולטת בדגים, כמ"ש "וידגו לרוב בקרב הארץ" (כמו שכתוב בברכות כ, א), והבן יהוידע הוסיף שדוקא בבתולה ראוי לחוש לעין הרע (ועיי"ש טעמים נוספים ע"פ סוד). ב. מפני שזו הברכה הראשונה הכתובה בתורה. ג. שהדגים פרים ורבים בריבוי גדול. ד. מפני שבדגים מפורש שהברכה היא שיפרו וירבו, "ויברך אותם אלהים לאמר פרו ורבו", ואילו באדם נאמר "ויברך אותם אלהים. ויאמר להם אלהים פרו ורבו" – ואפשר לומר ש"פרו ורבו" אינו הברכה אלא הציווי. וכן מסיק המהרש"ל (יש"ש פ"א סי' ח) שהעיקר הוא שאין עדיפות לברכה דאדם. עוד ראוי להזכיר שהיה מנהג קדום לעשות "סעודה של דגים" ביום שאחרי החופה, והוא מטעם סימן הברכה לדגים (ב"ח וש"ך י"ד קצא סק"ז).

השמטת הפוסקים את טעם הברכה

כאמור, הסכמת הראשונים היא שמי שלא אכפת לו בברכה המיוחדת הזו יכול לשאת מתי שרוצה. יתירה מזו, הפוסקים, כרמב"ם טור ושו"ע, כלל לא הזכירו את הטעם של ברכה (וגם בפירוש המשנה לרמב"ם לא הזכיר טעם זה). והיש"ש (הנ"ל) כתב: "מכל מקום מחמת רוב קושיות ודוחק המחיה והפרנסה בגלות הארוך לא קפדי אברכה".

והפני יהושע תמה (הובאו דבריו בפתחי תשובה סד סק"ו), שהרי לפי הרבה ראשונים יש כאן עצה טובה שתקנו חז"ל, ומדוע לא לחוש לזה? וביותר הקשה, שהרמ"א כתב "נהגו שלא לישא נשים אלא בתחלת החודש בעוד שהלבנה במלואה" – וזהו רק מנהג שמובא בראשונים (שדנו האם יש בזה משום נחוש וכדו') – ותמה הפני"י "ומי עדיף האי סימנא מילתא דלא נזכר בגמרא כלל מטעמא דברכה שהיא ברייתא דבר קפרא ואין לבטלה בידים" (וראה גם תורה תמימה בראשית פ"א הערה נז). וממשיך הפני"י "ובאמת יש לי ליישב דברי הפוסקים ולקיים מנהגן של ישראל בכמה אופנים. אלא דמ"מ כל הרוצה לקיים דברי חכמים יש לו לחוש לכתחילה לטעמא דברכה וינוחו לו ברכות על ראשו. וכמדומה לי שכן נהגו בכמה קהלות קודש והוא מנהג ותיקין" (ויש עוד מקורות למנהג שנושאין ביום רביעי, ראה של"ה שער האותיות אות קו"ף (ס"ק שנט) ומה שצייין בספר נטעי גבריאל נישואין פמ"ז, אבל מיעוט המקורות מצביע על כך שהדבר לא התקבל).

אולם הפני יהושע עצמו כתב שלפי הרא"ש צודקים הפוסקים שהשמיטו טעם זה (כיון שאינו עומד בפני עצמו במקום שאין טעמי טענת בתולים ושקדו). יותר מזה, בפשטות אפשר לומר שהרמב"ם סבר כבעל העיטור, שטעם זה נדחה מהלכה.

טעם הברכה בירושלמי

אמנם בירושלמי נראה שהטעם של ברכה עיקרי יותר – שם מובאים דברי בר קפרא בתחילת הסוגיא בהסבר המשנה, וכבר הבאנו את פירוש היפה מראה שבר קפרא לא שנה במשנה את המלים "שפעמיים בשבת בתי דינים וכו'" אלא הטעם הוא רק משום ברכה (אלא שהיפ"מ התקשה, אם כן מדוע לא תבעל בששי משום ברכה דאדם, ולזה יש לומר כדברי הריטב"א הנ"ל שברכה דדגים עדיפא). אולם החת"ס פירש שלפי בר קפרא בירושלמי פירוש המשנה "בתולה נשאת" הוא רק מנהג (שנאמר כהקדמה לנושא של טענת בתולים). ומכל מקום לפי הפני משה וקרובן העדה אין חילוק משמעותי בין הבבלי לירושלמי בכל זה.

מדוע שקדו וברכה לא הוזכרו במשנה

לסיום צריך להבין, מדוע המשנה לא פירשה את הטעמים של שקדו וברכה. ובמיוחד קשה, הרי המשנה מתבססת בהכרח על הטעם של שקדו – כמבואר בגמרא שלכן הנישואין אינם ביום ראשון – ומדוע טעם זה אינו מוזכר במשנה? וכן קשה מדוע לא הוזכר אף טעם לנישואי אלמנה בחמישי (שהוא משום ברכה או שקדו כנ"ל). וכמה הסברים נאמרו בדבר:

כמה ראשונים פירשו שזה מפני שהטעם של שקדו אינו קבוע ומוכרח, שהרי אם כבר טרח יכול לשאת ביום אחר. וכן הטעם של ברכה ודאי אינו מוכרח, כמבואר שמי שאינו חושש לזה אינו עבריין. אבל הר"ן הקשה על זה, שמכל מקום הרי המשנה מסתמכת על הטעמים הללו (לפחות על הטעם של שקדו בבתולה, שמתעם זה לא תנשא ביום ראשון, וכן הטעם של שקדו באלמנה)!

לכן מביא הר"ן פירוש אחר, שהמשנה סתמה ולא פירשה טעמים אלו כדי שלא יבואו לזלזל בתקנה. שאם טעמים אלו היו גלויים היו רבים שנושאים באחד בשבת (בהיתר, כגון שטרח ולא חושש לברכה), ויבואו לחשוב שאין כל הברדל בין רביעי לראשון והתקנה תעקר.

ועוד כתב הר"ן שמשום שקדו לבד לא היו חכמים מתקנים לעכב את הנישואין (עד היום המתאים), אבל כיון שיש את הטעם של טענת בתולים (שהוא "מילתא דאיסורא") נכנסו חכמים לדבר וממילא יחדו יום שיהיה בו גם את הטעם של שקדו⁸⁸.

מכל מקום, מדברי הר"ן עולה שעיקר התקנה היא משום טענת בתולים. אבל השטמ"ק מעלה אפשרות הפוכה, שעיקר התקנה הוא משום ברכה ומשום שקדו, וכיון שכבר תקנו חשו גם לטעם של טענת בתולים, ודוקא את הטעם הזה פרסמו כדי שלא יבואו לזלזל (ובנקודה זו כמו הר"ן). וכן הרמב"ם בפירוש המשנה הביא רק את הטעם של שקדו (וכמעט לא פירש כלל את הטעם של טענת בתולים!), ומשמע שתפס טעם זה לעיקר.

והפני יהושע כתב שהמשנה לא פירשה את הטעמים של שקדו וברכה מפני שטעמים אלו היו ידועים לכל, ולכן היה המנהג "מימות עולם" שנישואין יהיו דוקא בחמישי (מפני שברכה דאדם עדיפא), אלא שהמשנה באה לחדש את התקנה שבתולה תנשא ברביעי ולא בחמישי ולכן פירשה רק טעם זה.

ב. טעמי התקנה בפנימיות

שלשת הטעמים לזמן הנישואין מקבילים בפשטות לשלש המדות העיקריות, חסד גבורה תפארת: הטעם של הברכה מכוון כנגד מדת החסד. הטעם של המשנה, כדי שתאסר עליו בטענת בתולים, כנגד מדת הדין, הגבורה. והטעם של שקדו כנגד מדת התפארת-רחמים, וכמו שיתבאר.

משום ברכה – מדת החסד

הברכה של פריה ורביה שייכת למדת החסד המשפיעה עוד ועוד, מדתו המיוחדת של אברהם אבינו, "חסד לאברהם". המושג ברכה בכלל מופיע אצל אברהם אבינו פעמים רבות, ולא רק שהוא עצמו מבורך אלא שהברכות מסורות בידו, "והיה ברכה" – "עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי מיכן ואילך הרי הברכות מסורות לך" (ב"ר לט, יא).

החסד מצד עצמו משפיע ללא גבולות, כמו המים המתפשטים. כך גם הטעם של ברכה שייך תמיד בכל נישואין, לעומת שני הטעמים האחרים ששייכים רק במקרים מסוימים (הטעם של טענת בתולים – רק בזמן שבת הדין קבועים בשני וחמישי, וכן לא ברור כיצד הוא שייך בכל הנשים. הטעם של שקדו – רק כשלא טרח).

⁸⁸ ובספר בית אהרן (וואלקין) על הגמ' בדף ג' "הא בעינן שקדו", ביאר יפה את דברי הר"ן הללו ע"פ הסברא שהובאה לעיל (בשם הריב"ש) שעיקר הטעם של שקדו בא לאזן את הטעם של טענת בתולים.

מאידך, הטעם של ברכה אינו מחייב כלל, אלא רק בגדר "עצה טובה" (ואפילו פחות מזה), עד כדי כך שבהלכה לא נותר ממנו דבר (מה שהתמיה את הפני יהושע). גם זה מתאים למדת החסד, שהיא השפעה מתוך רצון טוב בלבד.

ראינו שיש דיון האם הברכה לאדם עדיפה על הברכה לדגים²¹, ויש סברא שהברכה לדגים עדיפה, כמו שבפשט יש בדגים ריבוי יותר מאשר מאדם (ובפנימיות, הדגים חיים במים וכן התברכו כטבע המים המתפשטים), וכמו שרואים בברכת יעקב לאפרים ומנשה – ברכת הבנים הידועה ביותר – "וידגו לרב בקרב הארץ" (בראשית מח, טז), והמעלה בזה כפולה, כמו שמפרש רש"י "כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין הרע שולטת בהם". העניין המיוחד בדגים מודגש בזה שבר קפרא אינו מזכיר את ברכת העופות – שגם הם מוזכרים באותו פסוק "פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ" (אמנם בירושלמי מוזכרים עופות ודגים בשווה, "בחמישי בעופות ובדגים"). וכן כתב השטמ"ק: "הא דלא קתני נמי ברכה דעופות... משום דדגים נתברכו מעין ברכתו דאדם דכתיב 'פרו ורבו ומלאו את המים' ובאדם נמי כתיב 'פרו ורבו ומלאו את הארץ'²²... אי נמי, להכי נקט דגים מפני שאין העין שולטת בהם". בדרך רמז, יוסף הצדיק הוא העוף (יוסף = עוף) והבנים שלו אלו הדגים, אך הברכה ליוסף ניתנת לו דרך הבנים.

ובפנימיות יובן יותר מדוע הצמידו את נישואי בתולה לברכת הדגים דוקא (ואף עדיפה על ברכת האדם), כיון שהבתולה היא "גן נעול אחתי כלה גל נעול מעין חתום" (שה"ש ד, יב) – מעיין הסמוי מן העין, כמו הדגים המכוסים בים, ובנשואי בתולה יש להשמר במיוחד מחשש עין הרע (כמ"ש הבן יהודע). וכן מובא בגמרא בברכות (כ, א) שרבי יוחנן ישב על שערי טבילה כדי שהנשים הבאות יראוהו וילדו כמותו (ומן הסתם זה שייך במיוחד בטבילת מצוה הראשונה של הכלה לקראת ביאת מצוה), וכששאלוהו אם אינו מפחד מעין הרע ענה להם שהוא מזרעו של יוסף שעין הרע לא שולטת בו, ובהקשר זה מובאת הדרשה מהפסוק "וידגו לרב", "מה דגים שבים מים מכסים עליהם ואין עין רעה שולטת בהם אף זרעו של יוסף אין עין רעה שולטת בהם". הדגים רומזים גם להשגחה, בסוד "עינא פקחא" של הדגים, וכן התתן צריך להשגיח בעינא פקחא על טובת כלתו (כמו שמודגש בתקנת 'שקדו').

הצירוף של נשואי בתולה לברכת הדגים רומז לחודש אלול שמזלו בתולה וחודש אדר שמזלו דגים. חודש אלול מסוגל לנישואין, כמו שעולה מהרמז "אני לדודי ודודי לי" ר"ת אלול, וחודש אדר מסוגל לפריה ורביה, כמזל דגים, וכמו שרמזו בפורים לשון פרו ורבו (וכן לשון פוריא, מטה). ובגימטריא: בתולה דגים = פרו ורבו.

בברכה "וידגו לרב" יש יחס יפה בין המלים, לרב = ח פעמים וידגו (וידגו שוב ושוב עד שיהפכו לרב). "וידגו לרב בקרב הארץ" = 861 = בית המקדש (משם יוצאת ברכת הפריה והרביה לעולם, ושם מקור ההשגחה של ה' בעינא פקחא על בריותיו). 861 הוא משולש אם (סכום כל המספרים מאחד עד ארבעים ואחד), וכך הוא מבטא את ברכת הריבוי ברחם האם.

טענת בתולים – מדת הדין

הטעם המפורש במשנה מכוון בפשטות כנגד מדת הדין-הגבורה. טעם זה – "שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין" – כל כולו מלא מתח וחשש שמא יתברר כי הארוסה זינתה תחת בעלה, וכן כאן מוזכר בפירוש המושג בית דין.

²¹ בפשטות יש לומר שכיון שיש ברכה לדגים ביום חמישי וברכה לאדם ביום ששי, לכן קבעו חכמים את זמן הנישואין שיתאים לברכה הראשונה, כיון שהדבר מצוי בבתולה שבליילה הראשון אין מצליחים להגיע לביאת מצוה, ותקנו חכמים כך שגם בליילה השני תהיה ברכה (מה שאין כן באלמנה שמן הסתם תהיה הבעילה בליילה הראשון), ודוק.

²² הפסוק של ברכת הדגים "ויברך אתם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ" עולה 2889, ט פעמים 321. והפסוק של ברכת האדם "ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו בדגת הים ובעוף השמים וכל חיה הרמשת על הארץ" עולה 5457, טוב פעמים 321. ביחד עולים שני הפסוקים הוי' פעמים 321. והנה 321 עולה השגחה (סוד "עינא פקחא" של הדגים), העולה אלהים במספר קדמי, ודוק. במעשה בראשית התיבה ה-321 היא "ויאמר אלהים נעשה אדם...".

מדת הדין היא מדתו של יצחק אבינו, "פחד יצחק", וכן הנושא של הבתולים מופיע בנישואי יצחק ורבקה: מודגש שרבקה היתה "בתולה ואיש לא ידעה", ובמדרש נאמר שכאשר נפלה מהגמל נשרו בתוליה והיה צריך להוכיח זאת ליצחק (ילק"ש רמז קט).

מצד אחד, הטעם הזה אינו נוהג תמיד (לעומת טעם הברכה ששייך תמיד). ומאידך, בכל מקום שהוא קיים הוא מחייב לגמרי, כמתאים למדת הדין, ללא פשרות. מכל הטעמים, רק הטעם הזה מוזכר במשנה בפירוש, וכמו שביאר הר"ן שזה כדי שלא יבואו לזלזל בתקנה.

ראינו את דברי הרא"ש שהתקנה נועדה למנוע זנות בתקופת האירוסין, וכן הוסבר באריכות (בהקדמה) שזמן האירוסין הוא "מועד לפורענות" למיתה ולזנות. האירוסין בתורה שייכים לזמן הנעורים, "נערה המאורסה" – בין הקטנות לבגרות, ובזמן זה במיוחד ("גיל ההתבגרות") מתעורר היצר הרע, "יצר לב האדם רע מנעריו" (בראשית ח, כא. וראה רמב"ן עה"פ). זנות של קטנה לא שכיחא (יבמות לה, א), אבל בתקופת הנעורים, המעבר בין הקטנות לגדלות, יש חשש לזנות, ולכן באה התקנה כדי ליצור מצב ש"זנות לא שכיח".

כפי שהוסבר, במבט ראשון נראה שהתקנה באה רק כדי לאסור, שאם האשה זנתה הבעל לא יחיה עמה באיסור. אבל בעיון נוסף מגלים שהתכלית האמיתית של תקנת זמן הנישואין לא היתה כדי לאסור את האשה במקרה של זנות, אלא דוקא כדי למנוע זנות באירוסין ולשמור את האשה מזנות, או למנוע עלילה של הבעל, או לגלות את צדקתה של האשה. וכמו שכתב הריטב"א שהמשנה היא "תקנת בנות ישראל". וביאור הדבר: מדת הדין נראית בחיצוניות כאילו הדין הוא מטרה בפני עצמה, אך באמת בפנימיות הדין יש חסד ורחמים.

יש כאן ארבע אפשרויות להסביר מהי תכלית התקנה, והן מתאימות ל"הכנעה, הבדלה, המתקה" – סדר עבודת השם שגילה מורנו הבעש"ט (כתר שם טוב כח) ושוב הכנעה (ראה שם): ההסבר שהכל נועד למנוע מצב שהאיש והאשה יחיו באיסור – כנגד הכנעה ראשונית, מתוך הנחה 'חשדנית' שמא יש כאן מצב של איסור. ההסבר שהתכלית היא לשמור מזנות בתקופת האירוסין – כנגד הבדלה, ליצור הרתעה המבדילה ומרחיקה מן החטא. ההסבר שהכל נועד לגלות את צדקת האשה ולהוכיח שלא זנתה – כנגד המתקה, כמובן. הבעש"ט מוסיף שאחרי ההמתקה מגיעים לבחינת "אל הארץ אשר אראך", ארץ היא בטול (כעפר הארץ שדורכים עליו, "ואנכי עפר ואפר"), וזו הכנעה ברמה גבוהה הרבה יותר מאשר ההכנעה הראשונה הרמוזה ב"לך לך מארצך" – אצלנו זה מתבטא בהסבר שתכלית התקנה היא למנוע מהבעל להעליל על האשה, דהיינו שמצד האשה אנו בטוחים בצדקתה (המתקה) אלא שיש חשש של "עלילות דברים" וצריך למנוע את זה ולהגיע למצב שהכל מודים בצדקתה.

בדרך רמז: זנות לא שכיח עולה ארץ ישראל. ארץ ישראל עולה לב פעמים הוי', המתחלקים בביטוי "זנות לא שכיח" ל-גיט פעמים הוי' (= "זנות לא") ו-גיט פעמים הוי' (= שכיח) – חלוקה שבסוד "גוי אחד בארץ" (שמואל ב' ז, כג), סוד סגולת ארץ ישראל לקדש את הגוף-הגוי ולגלות בו את האחדות, והיינו תיקון הזנות (שעל כן ארץ ישראל – "זנות לא שכיח" – עולה גם "נקבה תשובב גבר", כנודע). והנה, "זנות לא שכיח" שייך לומר אצל מי שבטבעו קר (ראה תניא פט"ו), אך הדרוש "זנות לא, שכיח" שייך למי שבטבעו חם ובכל זאת יש לו כח לכופ את יצרו (להיות "עובד אלקים") ולהתגבר על הזנות, "זנות לא".

מאמר מוסגר: ארבעה מצבי היתר של האשה

בנוגע לטענת בתולים התבאר שהאשה אכן אסורה לבעלה רק כאשר זנתה תחתיו (ובאשת כהן גם אם נאנסה תחתיו), ולעומת זאת יש ארבע אפשרויות שהאשה מותרת לו: א. כשהיא בתולה. ב. שאין לה בתולים מפני סיבה טבעית, בוגרת או מוכת עץ. ג. כשנבעלה תחתיו אבל באונס (באשת ישראל). ד. כשנבעלה לפני האירוסין.

בפנימיות, מתבקש להקביל ארבעה מצבים אלו לארבעת העולמות, אצילות-בריאה-יצירה-עשיה (אבי"ע):

המצב של בתולה מקביל לעולם האצילות שכולו טוב וטהור. בעולם האצילות יש מודעות אלוקית, בטול לאלוקות, ללא מודעות נפרדת – וזה בבחינת בתולה שעדיין 'סגורה' בתוך עצמה (למעליותא) ללא כל מגע עם זר.

המצב של אבדן הבתולים בגלל מוכת עץ או בגרות מקביל לעולם הבריאה. בבריאה יש כבר מודעות נפרדת, אבל מתוך חויה של התחדשות הבריאה יש מאין. תודעת הישות הזו רמוזה באובדן הבתולים הראשונים. עולם הבריאה מקביל בכללות לספירת הבינה ("אמא מקנא בבריאה"), ועל הבינה נאמר "מינה דינין מתעריין" – התחלה של דינים (שבהמשך הופכים להיות דינים קשים ממש), וכך המצב של בגרות או מוכת עץ גורם אצלנו ל'דינים' בין האיש והאשה.

המקרה של אונס תחת בעלה מקביל לעולם היצירה. עולם היצירה הוא עולם היצרים והתמודדות בין יצר הטוב ויצר הרע. המציאות של אונס תחת הבעל היא מציאות קשה וכואבת, אלא שהאשה אינה נאסרת בכך, אך השאלה החשובה היא האם הדבר אכן היה לאונסה (שהיצר הטוב שלט בה) או לרצונה (מהיצר הרע).

המקרה שהאשה נבעלה לפני האירוסין מקביל לעולם העשיה. הבעילה הראשונה בבתולה היא כעשיית כלי – "אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי" (סנהדרין כב, ב). בדרך הרצויה עשיית הכלי היא בביאת מצוה שאחרי הנישואין, ואילו כשנבעלה קודם לכן העשיה 'נתפסה' על-ידי זר, ומכל מקום אינה אסורה לבעלה אלא שהפסידו את המעלה של עשיית כלי בקדושה.

שקדו – מדת הרחמים

הטעם של "שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל" מכוון כנגד מדת הרחמים, מדתו של יעקב אבינו. בפשטות, הסעודה נועדה לטובת הכלה – לשמח את הכלה ולכבד אותה כראוי ביום חתונתה, ובכל שבעת ימי המשתה (כמ"ש הראשונים שהטעם הוא שיהיה פנוי לשמח אותה), אלא שלאחר שנקבעה התקנה יש בזה גם כבוד לאיש (כמ"ש הרשב"א).

הטעם של שקדו אינו רק כדי שתהיה סעודת נישואין מכובדת, אלא שהטרחה בסעודה 'מחנכת' את הבעל לאהוב ולכבד את אשתו ביחס פנימי של רחמים (אהבה-רחימו). מדת האהבה מצד עצמה יכולה להפסק, ואילו מדת הרחמים 'פודה' את האהבה ועל ידה יש קשר יציב ואמיתי (בסוד "יעקב אשר פדה את אברהם"), וכן כאן בברכה לבדה עדיין לא ניכר הקשר העצמי בין האיש והאשה (הברכה היא כדגים, ללא הדגשת מעלת האדם), ואילו הטעם של שקדו מביא לקשר פנימי. במיוחד עולה כך לפי מה שהתבאר שעיקר הטעם של שקדו הוא שיטרח בסעודה כדי שאח"כ לא יוציא עליה שם רע, "שתהא חביבה עליו יותר ושלא יוציא עליה שם רע דחזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה".

במדת הרחמים מגיעה מדת הדין לאיזון ומיזוג נכון. וכן כאן, הטעם של טענת בתולים נראה כדין קשה, ונדמה שדואגים רק לבעל שלא יחיה באיסור עם אשתו. באה מדת הרחמים ומגלה שהעיקר הוא לחנך את הבעל לדאוג לכבוד אשתו (במיוחד לפי מה שביאר הריב"ש את הקשר המחויב בין הטעמים). באופן קצת אחר, הוסבר שהטעם של טענת בתולים נועד לשמור על האשה מזנות בזמן האירוסין, 'חינוך' האשה. ואילו הטעם של שקדו הוא חינוך האיש. ובפנימיות, היחס בין הגבורה לתפארת קשור ליחס בין זכר לנקבה: בנין המלכות [האשה-הנוקבא] מן הגבורות" ואילו התפארת היא עיקר פרצוף הזכר [ז"א].

אמנם תקנת שקדו אינה נזכרת במשנה בפירוש, אבל בגמרא היא תופסת מקום נרחב, והיא היחידה שמוצאת ביטוי מפורש להלכה בשולחן ערוך. יתירה מזו, ראינו את שיטת השטמ"ק שעיקר התקנה של זמן הנישואין היא משום שקדו (אלא שהמשנה סתמה אותה כדי שלא יזלזלו). הדבר נוגע לחשיבות מדת הרחמים כמדה העיקרית שעל בני הזוג לטפח בחיי הנישואין, וכמו שהוסבר בהקדמה בעניין הכתובה.

מדת התפארת-רחמים, וא"ו של שם, נקראת באופן כללי פרצוף זעיר-אנפין, והיא כנגד האיש-הזכר, ואילו ההמלכות, ה"א אחרונה של שם, היא כנגד האשה-הנוקבא. וכן בטעם של שקדו העיקר הוא ההכנות שעושה האיש, "שיהא טורח בסעודה שלשה ימים". שלשת ימים אלו הם כנגד שלש האותיות הראשונות בשם הוי", יהו (הנשלמים בספירת תפארת, וא"ו), והנישואין עצמם ביום הרביעי כנגד האות הרביעית, ה"א אחרונה שכנגד האשה כנ"ל. ובוה יובן בפנימיות מדוע שלשת הימים צריכים להיות סמוכים ליום הנישואין (ראה הערה ח'), שלא להפריד בין יהו לה"א.

השרש שקד מופיע לראשונה בתורה אצל יעקב אבינו, "והורידו לאיש מנחה... בטנים ושקדים". בנישואי יעקב מפורש בתורה משתה הנישואין שצריך לטרוח אליו, וכן שבעת ימי המשתה. ההופעה השניה של שקדים

בתורה היא במטה אהרן, שהצטיין בהשכנת שלום בין איש לאשתו. פרי השקד מבשיל בכ"א יום (כנגד ימי 'בין המצרים', רש"י ירמיה א, יב) – שהם שלשה שבועות, כנגד שלשת ימי ההכנה בתקנת שקדו.

שלשת ימי ההכנה רמוזים בשי"ן של שקדו – שהרי באות שי"ן יש שלשה קוים, ולכן היא "אתא דאבהן", כנגד שלשת האבות. אפשר להמשיך ולרמוז שאותיות **שק** (מתוך שקדו) הן שלשה קוים, ואילו האות דל"ת, המשלימה את השרש שקד, רומזת ליום הרביעי שבו מתקיימים הנישואין. שלשת הקוים הם חסד-גבורה-תפארת (אברהם יצחק ויעקב), כלולות פרצוף הזכר, ואילו האות הדל"ת רומזת בכל מקום למלכות (הדלה, "דלית לה מגרמה כלום"), הבתולה הנשאת.

והנה הרד"ק בספר השרשים (אליו מפנה התוספות יו"ט כאן) כותב בשרש **שקד**: "ענין המהירות וההשתדלות וההתמדה על הדבר". שלשת אלה מכוונים לספירות נצח-הוד-יסוד – ההשתדלות היא המאמץ הנועד לנצח כל מניעה ולהתגבר עליה, ההתמדה היא תכונת ההוד (כמבואר בכ"מ בחסידות) והמהירות שייכת לספירות היסוד כנודע (וכן מפרש הרד"ק שם שבפסוק "וינאץ השקד" – בו השקד הוא סמל למהירות, לפי רוב המפרשים – רומז "השקד" ל"אבר המשגל"). כלומר, מתקנת "שקדו" המכוונת כנגד הרחמים במדות הלב נובעות שלש תכונות המכוונות כנגד המוטבע שבנפש, כוחות הביצוע של מדת הרחמים, וד"ל.

לפי סדר הזמנים, הטעם של שקדו הוא הראשון (שהרי הוא נוגע לימים ראשון עד רביעי בשבוע), הטעם של ברכה הוא השני (שהרי הוא נוגע לגמר החתונה בליל חמישי) והטעם של טענת בתולים הוא האחרון (שהרי הוא נוגע להשכמת יום חמישי¹⁷). בסוד הצירוף¹⁸, הסדר של תפארת-חסד-גבורה הוא סדר של **ויה** (על פי הקבלת אותיות יהו לשלשת הקוים של ימין-שמאל-אמצע, שראשיתם ב-ג המוחין חכמה-בינה-דעת, אליהם מכוונות האותיות הנ"ל), סדר המוליד בלב את ספירת התפארת, שפנימיותה מדת הרחמים. אם כן, צירוף כללות הטעמים יוצר בלב את מדת הרחמים הדרושה בנישואין. [שלשת הטעמים בסדר זה – שקדו, ברכה, טענת בתולים – ראשי תבות **שבט**, רמז לחודש שבט שבו מתחילה להופיע הברכה בחנטת האילנות ממי-הגשמים של השנה (במיוחד בעץ השקד)].

הקבלת הטעמים לחב"ד

עד כאן הקבלנו את שלשת הטעמים כנגד חסד-גבורה-תפארת. אך ניתן להתבונן גם באופן אחר (ללא סתירה) ולהקביל את שלשת הטעמים למוחין, חכמה, בינה ודעת. נבאר בקצרה:

הטעם של הברכה מכוון בפשטות כנגד **החכמה**. הטעם הזה אינו מופיע כ'תגובה' לבעיה מסוימת אלא כעניין בפני עצמו, כמו החכמה שהיא הברקה ראשונית ועצמית. מקור הטעם של הברכה הוא בששת ימי בראשית – ברכה לדגים ביום החמישי וברכה לאדם ביום הששי – "ראשית [מעשה בראשית] חכמה", ו"בראשית ברא אלהים" מתורגם "בחכמתא". במעשה בראשית כתוב **לב** פעמים שם אלהים, כנגד ל"ב נתיבות חכמה. התבאר שטעם זה הוא עיקר בירושלמי, מתאים להבחנה הכללית שהירושלמי הוא "מוחין דאבא" (חכמה) לעומת הבבלי שהוא "מוחין דאמא" (בינה).

שם אלהים שנאמר בברכה לדגים הוא שם אלהים ה-**כב** במעשה בראשית (ומופיע בפסוק כ"ב של התורה), כנגד כ"ב אותיות הרמוזות לפריה ורביה כמבואר על הפסוק "וישכב במקום ההוא", **ישכב** – **יש כב**. בברכת האדם יש שני שמות אלהים ("ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים") והם השמות ה-**כט** וה-**ל** – בסוד "אהיה **כטל** לישראל". **כב** ועוד **כטל** עולה **אנכי** = **ט** ברבוע, **ג** בחזקת ארבע – כל רבוע רומז לברכה, בפרט לברכת הבנים, בסוד "מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ישראל" (ומספר את רבע ישראל = 1600, 40 ברבוע, כנגד ארבעים ימי יצירת הולד).

הטעם של שקדו הוא כנגד **הבינה**. הבינה היא אמא וכן שקדו הוא באופן מובהק לטובת האשה-האמא. טעם התקנה הוא כדי שהנישואין יהיו בשמחה ובכבוד, וכן פנימיות הבינה היא השמחה, "אם הבנים שמחה".

¹⁷ עם היות שהטעם של חשש בתולים נועד ליצור הרתעה מראש מפני זנות של הכלה, כנ"ל, הרי שברור כי אין להגביר חשש זה במודעות החתן (הטרוד ממילא בבעילת המצוה, על כל מה שכרוך בה). אם יחשוש החתן כל הזמן מפני זנות של כלתו יפגום הדבר באהבתו אליה וביכולתו להתחבר איתה – לא ניתן ללכת אל החופה בלויית החשש המנקר של החתן שמחר יהיה עליו להשכים לבית דין ולטעון טענת בתולים. אם כן, הזמן בו עלול ח"ו להופיע בפועל ובמודע הטעם של "ישכים" (שקודם ירחיק' בלבד מעל המודעות) הוא רק יום חמישי בבקר, ודוק.

¹⁸ ראה סוד ה' ליראיו שער א אות כט.

הטעם של טענת בתולים הוא כנגד הדעת. דעת היינו התקשרות והתחברות, כמו "והאדם ידע את חוה אשתו" – החל מהפירוש הפשוט שידיעה היינו זיווג, מתאים לעניין של טענת בתולים המתברר בביאה-ידיעה. גם המושג טענה (טענת בתולים) קשור דוקא לספירת הדעת – החכמה והבינה הם השכלה מופשטת יחסית, והטענה היא תוצאה של אכפתיות והתקשרות בספירת הדעת. התבאר שהטעמים של טענת בתולים ושקדו משלימים זה את זה (ראה הערה יא), שכן "אם אין דעת אין בינה, אם אין בינה אין דעת".

[נבאר בקיצור את ההתאמה בין שתי הדרכים. הטעם של ברכה כנגד החכמה ולעיל הוסבר שהוא כנגד החסד – שכן החסד עומד מתחת לחכמה בציוור הספירות (בקו ימין). הטעם של שקדו כנגד הבינה ולעיל הוסבר שהוא כנגד התפארת – שכן עיקר ההשפעה של בינה-אמא מסתיימת בתפארת ("יסוד אמא מסתיים בתפארת ז"א"). הטעם של טענת בתולים כנגד הדעת ולעיל הוסבר שהוא כנגד הגבורה – בדעת יש "עטרא דחסדים ועטרא דגבורות" וכאן הדגש הוא על עטרא דגבורות].

ג. טעם נוסף לזמן הנישואין – תיקון הלבנה

לפי הסוד, יש הסבר פנימי לנישואי בתולה ביום הרביעי, וכך אמר רשב"י בספר הזוהר¹⁰:

"ויאמר אלקים יהי מארת ברקיע השמים" ... אמאי כתיב דא ביומא רביעאה...? תו אית לשאלא, אי גרעונא דסיהרא איהו ברביעי, האי תנינן דנישואי בתולה לאו איהו אלא ברביעי, יומא דגרעונא דבתולת ישראל, לא אתחזי למהוי בתולה אחרא בשלימו, דהא לית שלימו לאתתא אלא בבעלה! ... ולא קיימת בקיומה עד דאזעירת סיהרא ברביעי, דהא סיהרא רגלא רביעאה איהו בכורסייא עילאה. ובגין דאיהי יומא ד' גבי ג' קיימין אחרנין, אתמר ברביעאה עובדא דילה, דהא אזעירת גרמה, ואחשיך נהוראה. ועל דא בתולה אית לה קיומא ברביעאה, לאחזאה קיומא בסיהרא. והוא יומא דבתולה נשאת ברביעי, ואית לה קיומא לתתא. כרוזא קיימא לעילא וקרי, "אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי". ועל דא ביומא דנפילה קימה משמע, דכתיב "כי נפלתי קמתי".

בתמצית: ביום הרביעי למעשה בראשית נבראו השמש והירח-הלבנה, אבל באותו יום הלבנה גם נחסרה (ולכן כתוב "מארת" חסר, לשון מארה וחסרון). הלבנה היא ספירת המלכות – הנקראת "בתולת ישראל" וכנסת ישראל – הרגל הרביעית במרכבה העליונה (אחרי חסד-גבורה-תפארת) ולכן היא נבראת ביום הרביעי. חסרון הלבנה הוא נפילת המלכות, "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל", "סוכת דוד הנפלת", אלא שדוקא באותו יום של הנפילה צריך להקים את המלכות, "כי נפלתי קמתי". וכל זה שייך לבתולה נשאת, שכן האשה בכלל, והבתולה בפרט, היא כנגד ספירת המלכות שצריך להעלות ולתקן אותה. ומובא בספרים שכל זה רמוז בלשון המשנה "בתולה נשאת ליום הרביעי" ראשי תבות לבנה (ספר המדות ערך חתון).

כלומר, כל נישואי איש ואשה בישראל הם בדוגמת הנישואין של הקב"ה וכנסת ישראל, וזה עומק תקנת חכמים לזמן הנישואין. וכך כתוב בשל"ה הקדוש (שער האותיות, אות קו"ף, קדושת הזיווג): "ענין הזיווג כשהוא בקדושה ובטהרה הוא קדוש במאד, מעורר למעלה, מתקדש מלמטה מעט מקדשין אותו מלמעלה הרבה, ומקיים 'קדשים' תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם' כי כל זיווג הוא מעין זיווג אדם וחוה הנעשה בצלמו ודמותו יתברך, כי אנחנו ישראל נקראים אדם... וכשעוסק אחר כך בפריה ורביה בקדושה וטהרה, אז מרבה הדמות והקדושה". ומביא מדברי התולעת יעקב, בהמשך לדברי הזוהר הנ"ל: "כי נתקנו נשואי בתולה ברביעי להראות קיום ומעלה בבתולת ישראל, כי אף אם נתמעטה ביום ההוא, הנה יש לה נחת רוח למטה בנשואי בתולה... ולטעם זה בתולה נשאת ליום רביעי. וצריך לתקן חופה מכלים יקרים לכבוד הכלה הנזכרת בשיר השירים, שהיא מזדמנת בשמחת הכלה של מטה שהיא דוגמתה, והחופה היא דוגמת החופה העליונה שהכלה שרויה בתוכה" (עיינין שם עוד על שבע הברכות בחופה).

¹⁰ זוהר חדש על שיר השירים. וראה עוד בספר נועם אלימלך פרשת משפטים ד"ה אלהים לא תקלל. ובסוף ספר עבודת ישראל, ליקוטים ד"ה בתולה נשאת.

ראינו ששלושת הטעמים המוזכרים בגמרא הם כנגד חסד, גבורה ותפארת – ואילו הטעם של הזוהר הוא, בכללותו, כנגד המלכות. יחסית, ספירות החג"ת הם הזכר ואילו המלכות היא הנקבה – וכן כאן, בכל הטעמים בגמרא יש הדגשה על האיש, ואילו בטעם של הזוהר העיקר הוא האשה.

מטעם זה יוצאת גם נפקא מינה להלכה. שהנה הראשונים נחלקו האם ניתן לעשות את הנישואין בליל חמישי (אור ליום חמישי). יש אומרים שאין לעשות את הנישואין בליל חמישי, כמו שכתבו התוס' "דאיכא למיחש שיטרד בנישואין וכתובה ולא יבעול [באותו לילה]". אבל בשטמ"ק מובאת דעה שהמשנה באה לומר שאפשר לעשות את הנישואין גם ביום רביעי, וכל שכן בליל חמישי, שהרי כל הטעמים לתקנת זמן הנישואין שייכים גם בליל חמישי, ואדרבה יש בזה מעלה שזהו זמן הברכה לדגים. וכתב הצמח צדק (בחיידושו) שלפי דברי הזוהר יש להכריע כדעת התוס' (ולאו דוקא מטעמים), כיון שיש עניין שהנישואין יהיו ביום רביעי דוקא.

הנישואין מרביעי עד שבת

והנה מבואר בכתבי האר"י הקדוש שמיד לאחר מיעוט הלבנה ביום הרביעי מתחיל תהליך של עליית והתחדשות הלבנה, עד שביום השבת היתה ראויה להגיע לתכלית עלייתה, כמו לעתיד לבא "והיה אור הלבנה כאור החמה". אלא שבחטא אדם הראשון לא הושלם התהליך (ראה ע"ח שער מיעוט הלבנה). וכן יש כמה וכמה דברים שבהם ההכנה לשבת מתחילה מיום רביעי – כמו בכמה הלכות שנוהגות "שלשה ימים קודם לשבת" (משניות שבת פ"א), שימים אלו נקראים "קמי שבתא" (פסחים קו, א), ומוסבר בקבלה שהארת קדושת השבת והנשמה היתרה מתחילה ביום רביעי (שלכן אומרים אז "לכו נרננה הקטן" בשיר של יום).

ומזה עולה שהמנהג המובא בהלכה של נישואין בזמן עליית הלבנה דוקא, קשור לדין המשנה שבתולה נשאת ברביעי, שבאמת בכל יום רביעי מתחילה עליית הלבנה (אלא שהמנהג הוא להמתין לעליית הלבנה בפועל).

לפי זה מתבקש להתבונן גם על תקנת זמן הנישואין כתהליך שמתחיל ביום רביעי ונמשך עד לשבת קודש. כך באמת ניתן לראות בכמה עניינים:

ראשית, בתקנה של 'שקדו' בנישואי אלמנה נאמר שזה כדי שהבעל ישמח עמה שלשה ימים, חמישי ששי ושבת. בפשט זה כדי 'לנצל' את השבת שבה ממילא פנויים ממלאכה. אך מתסבר שגם בפנימיות יש טעם להצמיד את שמחת הנישואין ליום השבת.

ולגבי בתולה, ניתן לראות את הקשר לשבת בטעם של ברכה: ביום חמישי יש ברכה לדגים, ביום ששי יש ברכה לאדם וגם בשבת נאמרה ברכה, "ויברך אלהים את יום השביעי". ובאמת בירושלמי שאלו "והלא כתיב ברכה בשביעי? אין כתיב ברכה בבריות אלא ביום". אך יש לפרש שהברכה ביום נעלית יותר מברכה בבריות [בדגים ובאדם], ולאחר שהחתן והכלה עוברים את יום חמישי וששי ומקבלים את ברכת הבריות הם זוכים גם לברכה העליונה של יום השבת. ברכה זו באה ממילא, לאחר מעשה האדם, וכן משמע בסוגיית הגמרא שבפשטות הביאה הראשונה תהיה לפני שבת, ולגבי שבת עצמה יש את הדיון "מהו לבעול בתחילה בשבת".

וכן בטעם של שקדו, רואים שחכמים הקפידו שהכנת הסעודה תהיה החל מיום ראשון בשבת, והנה מיום זה מתחילה גם ההכנה לשבת, "מחד בשבת לשבת" (ביצה טז, א. כשמאי שהלכה כמותו).

מיום הרביעי עד שבת – ד, ה, ו, ז = כב – כמו שהתבאר לעיל שבברכת הדגים כתוב שם אלהים ה-כב, בסוד "וישכב". ואצל אלמנה – ימים ה, ו, ז = חי כאשר המלה אלמנה = ז פעמים חי.

ד. דקדוק הלשון: "ליום הרביעי" או "ביום הרביעי"

נוסח המשנה לפנינו בבבלי הוא "בתולה נשאת ליום הרביעי", ואילו בירושלמי הנוסח הוא "ביום הרביעי" וכן הוא ברי"ף (שגורס "ביום רביעי" בלא ה"א), ונראה שכן היא גירסת הרמב"ם (ראה בפיה"מ). בפשטות, הנוסח "ביום הרביעי" מתאים יותר מצד הדקדוק, אך הנוסח "ליום הרביעי" צריך ביאור.

דקדוק במשנה ואותיותיה

נתחיל דוקא ברמזים. כהקדמה לזה, יש להדגיש את חשיבות הדקדוק באותיות התורה שבעל פה בכלל. מקובל לחשוב שרק התורה שבכתב מדוקדקת עד לפרטי אותיותיה – שבכתבתן הנכונה, חסר או יתר, תלויה כשרות ספר התורה – ואילו בתורה שבעל פה אין לדקדק עד כדי כך, והעיקר שהכוונה הכללית נשמרת. אך באמת רואים שחכמים הקפידו מאד לשמור את נוסח המשנה המדויק, כמו "חייב אדם לומר בלשון רבו" (עדויות א, ג. עיי"ש בפירוש הרמב"ם והרע"ב), ולפי הקבלה ברור שיש לדקדק גם באותיות תורה שבעל פה.¹⁷

הנה דוגמאות לכך מתחלת המסכת, שהדקדוק במלותיה ואותיותיה מעלה רמזים נאים:

המסכת מחולקת ל"ג פרקים, ובספר "הון עשיר" על המשניות (לרבי עמנואל חי ריקי, בעל ה"משנת חסידים") מבואר כי פרקי המסכת מכוונים כנגד י"ג המדות שהתורה נדרשת בהן. על פי מה שנתבאר בהקדמה למסכת, שמהות הנשואין – הבאה לידי ביטוי בכתובה – קשורה במיוחד למדת הרחמים, הרי שראוי להקביל את י"ג פרקי המסכת בעיקר ל"ג מדות הרחמים.

בפרק הראשון של המסכת ישנן עשר משניות (גם במשניות שבגמרא החלוקה היא לעשר, אך באופן אחר¹⁸), שאותן יש לכוון כנגד עשר הספירות: החל מהמשנה הראשונה כנגד ה'התורה, ועד המשנה האחרונה כנגד המלכות (כמתאים לסיפור המעשה שבה, העוסק בתינוקת שירדה לשאוב מים ונאנסה, וד"ל). בכל אחת משתי המשניות הראשונה והאחרונה ישנן כו (הוי') מלים. בפרק כולו ישנן 338 מלים – הוי' פעמים אחד, שהוא פעמיים אחד בריבוע¹⁹. כאשר סופרים את האותיות (בכתיבת המשניות על פי דקדוק), הרי שהמשנה האחרונה פותחת במשפט בן י אותיות – "אמר רבי יוסי" – ובכולה יש ק (י בריבוע) אותיות. והנה האות שבה אנו עוסקים "ליום הרביעי" או "ביום הרביעי" היא האות העשירית במסכת, "העשירי יהיה קדש להוי'" (ויקרא כז, לב).

חבור למ"ד ובי"ת

ראשי התיבות של שתי הגרסאות (אשר "אלו ואלו דברי אלהים חיים") הוא לב, וכפי שיתבאר עוד לקמן. אכן, גם בגרסת הבבלי עצמה יש חיבור בין הלמ"ד והבי"ת: ראשית, כשם שהאות הזו היא העשירית במשנה, כך המלה העשירית במשנה היא "בתי דינין" – סוד האות בית – ללמד כי ה'משחק' במשנה זו הוא בין ה-ל ל-ב. רמז נוסף לחבור הלמ"ד והבי"ת הוא במלה ה-כה במשנה, "לבית דין" (המספר כה, שהוא הפעמים ה, קשור ל-י, שהוא ה ועוד ה).

ועוד: המשנה פותחת "בתולה נשאת ליום הרביעי" והנימוק בהמשך המשנה הוא "שפעמיים בשבת בתי דינים יושבים... וביום החמישי" – דהיינו שטעם הנישואין "ליום הרביעי" הוא כדי לסמוך אותם ל"ביום החמישי". במיוחד עולה כך לפי המבואר שהזיווג עצמו נעשה כבר ביום חמישי – וכמו שיובא לקמן מדברי ה"הון עשיר". ראשי התבות "ליום הרביעי ביום החמישי" הם להבה (באש קודש של הזיווג) וכל המלים ליום הרביעי ביום החמישי עולה שם שדי (שם הברית) במילוי, שין דלת יוד, וכן עולה כב פעמים להב.

¹⁷ וידוע בשם השל"ה כי תורת הקבלה מדייקת עוד יותר מתורת הנגלה גם בתורה שבכתב. על אף שגם על פי נגלה יש מקום לדרשת כל אות ואות בתורה, הרי שבאופן מעשי דרשות אלו מוגבלות ומועטות יחסית, בעוד שבקבלה נדרשת כל אות ואות (ואף כל קוץ ותג של כל אות ואות).

¹⁸ לחלוקת המשניות יש נפקא מינה להלכה, כמו שהדגיש הרבי מליובאוויטש: "דחלוקת המשניות היא בדיוק. ונוסף על זה שחלוקת המשניות נוגעת לכמה לימודים שעפ"י הכללים של רישא וסיפא וכו', הרי גם מספר המשניות הוא בדיוק וגם נוגע להלכה, לפי מ"ש החלוקת מחוקק (אה"ע סי' לח סק"מ) בד"ן המקדש את האשה ע"מ שאני יודע לשנות", לקו"ש ח"ד עמ' 1175 ובכ"מ.

¹⁹ על פי החלוקה במשנה, 338 המלים מתחלקות בין עשר המשניות כך: מ"א – 26, מ"ב – 35, מ"ג – 21, מ"ד – 31, מ"ה – 36, מ"ו – 51, מ"ז – 36, מ"ח – 39, מ"ט – 37, מ"י – 26. בחלוקה זו, בנוסף למשנה הפותחת והסוגרת ישנה רק משנה אחת נוספת בה מספר המלים הוא כפולה של יג – משנה ח, בה יש טל מלים, כמנין הוי' אחד. בדילוג המשניות, הרי שבדילוג הראשון (משניות א-ג-ה-ז-ט) יש יוסף – 1 פעמים הוי' – מלים, ובדילוג השני (משניות ב-ד-ו-ח-י) יש יעקב – 2 פעמים הוי' – מלים.

לפי הסוד, כללות הזיווג בין החתן לכלה הוא זיווג בין יום רביעי ויום חמישי, המכוונים כנגד נצח והוד, בסוד "איהו בנצח ואיהו בהוד". עניני יום רביעי – כתיבת הכתובה וכו' – שייכים לחתן ("איהו בנצח"), ואילו הזיווג צריך להתחולל ביום חמישי השייך לכלה ("איהו בהוד"). באם נעשה גם הזיווג ביום רביעי (ראה לקמן) יש בכך משום חטא עץ הדעת – בו הקדים האדם את הזיווג ליום ששי (יום ה"איהו", היסוד) ולא חכה לשבת המלכה (יום ה"איהו", המלכות), ובכך פגם בעבודת התאמת הזיווג לקצב הכלה (ראה שכינה ביניהם פ"ז) – ועל כך נאמר "ואץ ברגלים [בזינוק רגל הימין, הנצח, ללא המתנה לאיזון של רגל שמאל, ההוד] חוטא" (משלי יט, ב; ראה עירובין ק, ב).

רמז נוסף בחיבור שתי הגירסאות: "ליום" (העולה אלהים) ו"ביום" (העולה נח) הם זוג מספרים המשלימים זה את זה לשלמות של יב בריבוע, קדם. אלו מספר האותיות של פרשיית "ויכלו השמים והארץ" וגו', כאשר המלה ויכלו היא הממוצע בין "ליום" ל"ביום"! פרשיית ויכלו מתחלקת ל-נח אותיות עד "וישבת" ו-אלהים אותיות עד סיום הפרשה. הכל בסוד אומרם ז"ל "באת שבת באת מנוחה נשלמה כל המלאכה", ודוק. והנה, לפי רמז זה החילוף "ליום"- "ביום" מקשר את "יום הרביעי" ל"יום השביעי", בסוד ירידת הגשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות שנוכר בסוף ההקדמה למסכת, עיי"ש. ועוד, הכלה של "ויכלו" היא סוד הלבנה, אשר נבראה ביום הרביעי, כמבואר לעיל בעניין הלבנה.

"ליום הרביעי" רומז ל"שקדו"

כעת נחזור לברר מה הטעם של הגירסא "ליום הרביעי"². כך כתב הריטב"א: "בתולה נשאת ליום הרביעי. כך הגירסא ברוב הספרים, והא דלא קתני ביום הרביעי רמז לך תנא שאע"פ שהגיע זמנה באחד בשבת ממתנים ליום ד' שלאחריו וכדמפרש בגמרא טעמא [דהיינו מה שאמרו בגמרא שמטעם שקדו דוחים מיום ראשון ליום רביעי]".

והשטמ"ק הוסיף: "ואפשר דרמז לך תנא נמי טעמא דשקדו בגמרא שהוא טורח בסעודה ג' ימים א' בשבת וב' בשבת וג' בשבת וד' כונסה וה"ק בתולה נשאת ליום הרביעי כדי שיהא טורח בסעודה כו'". דהיינו ש"ליום הרביעי" רומז להכנה הנעשית מתחילת השבוע לקראת היום הרביעי (וראה כיו"ב בחידושי הרד"ל). גם לפירוש הריטב"א המשנה רומזת שקיימת תקנה נוספת, והיא שקדו, אלא שלפירוש השטמ"ק הטעם עצמו רמזו כאן.

וביתר הרחבה כתב הרה"ק רבי משה לייב מסאסוב (בספר חידושי הרמ"ל):

בתולה נשאת ליום הרביעי כו'. קשה הא דלא קתני לשון "ביום הרביעי". אך נלע"ד על פי מה דפריך הגמרא "ותנשא באחד בשבת" ומשני "שקדו כו'... לפיכך הגיע זמנה באחד בשבת אינו מעלה לה מזונות עד יום ד'". וזה כונת המשנה, בלשון "בתולה נשאת ליום הרביעי", פירוש שהגיע זמן נשואין ביום א' בשבת אינו מעלה לה מזונות, כי העיכוב לטובתה. וקאמר המשנה, שפעמים בשבת בתי דינין יושבים, להוכיח דהטובה היא בשבילה. שהוא יכול לישא ביום א', ולמחר ישכים לבית דין. ולפי זה מתורץ השפת יתר, "בתי דינין יושבים, ביום השני וביום החמישי", "ביום השני" הוא שפת יתר, אבל אשמעינן, דלטובתה התקנה ביום הרביעי, משום "שקדו", לכך אינו מעלה לה מזונות. וזה פרש"י שפעמים בשבת אבתולה קאי. דעיקר התקנה לטובתה, דאי לטובתו, היה די ביום א', ולמחר ישכים לבי"ד.

כלומר, הרמ"ל תופס בפשטות שהטעם המפורש במשנה, מפני טענת בתולים, הוא לטובת האיש (כמו שהובא לעיל מהשטמ"ק והמהרש"א). אלא שהמשנה רומזת שיש טעם נוסף לטובת האשה, והוא הטעם של שקדו, וכיון שהעיכוב הוא לטובתה לכן האיש אינו חייב עדיין לזון אותה כמבואר בגמרא.

פירוש ההון עשיר בדרך הפשט

והנה, בספר "הון עשיר" על משנתנו מובאים ארבעה פירושים לדיוק הלשון "ליום הרביעי" בדרך פרד"ס (ובדרך אגב יש ללמוד מדבריו כיצד הוא תופס את עצם המושגים פשט, רמז, דרוש, סוד). אמנם, בסיום דבריו כותב ההון עשיר "כל זה צריך לפרש לפי גרסתנו, אבל בסדר המשנה דירושלמי אין אנו צריכים לזה, דהתם גרסינן 'ביום' בבית", אך לקמן ננסה לתת מקום לשתי הגירסאות לפי דבריו.

² ומה שבהמשך המשנה נאמר "ואלמנה ליום החמישי" (לגרסתנו) יש לומר שזה אגב הלשון שנאמרה בבתולה.

בפירוש הראשון, על דרך הפשט, מבאר ש"ליום הרביעי" רומז שהבעילה אינה ביום הרביעי אלא לאחריו (וזה ממש הפוך ממה שהובא קודם שהלמ"ד רומזת לאריכות הזמן לפני היום הרביעי, כתקנת שקדו. ובאמת, ההון עשיר עצמו מדגיש שתקנת שקדו אינה רמוזה במשנתנו):

"ליום הרביעי וכו' ליום החמישי וכו'". "ביום" לא קתני אלא "ליום", לרמוז דעיקר הנישואים שהוא הבעילה לא הווי ביום רביעי וביום חמישי ממש, כדהוה משמע אי הווי קתני "ביום", אלא סמוך ליום הרביעי וסמוך ליום החמישי, דהיינו בלילות הבאות אחריהם כדאיתא בש"ס. ורמז יש לנו בזה באות הלמד כי מתחילת ליל רביעי עד חצי הלילה של חמישי, וכן מתחילת ליל חמישי עד חצי הלילה של ליל ששי, שהוא זמן הראוי לזווג²²... יש שם שלשים שעות, כמספר הלמד²³. ואל תתמה מזה שיהיו כל ששה שעות ראשונות של הלילה נקראות גם כן בשאלה על שם היום שעבר, שהרי בפירוש אמרינן בש"ס דברכות דף ד' ע"א "רב אשי אמר בפלגא אורתא דתליסר נגהי ארבסר הווי קאי"... וקמ"לן התנא בזה דעיקר תקנה זו של יום רביעי וחמישי לא נתקנה אלא כדי שתהיה הבעילה בזמן הראוי והוא בליל חמישי... מפני שני טעמים, והם כדי שישכים לב"ד קודם שתתקרה דעתו, וכדי שתבעל ביום שנאמר בו ברכה לדגים, ולאמנה משום טעם אחד כדי שתבעל ביום שנאמר בו ברכה לאדם. ואף על גב דאיכא נמי לכתולה טעמא דשקדו ולאמנה כדי שישמח עמה כ"כ ימים כדאיתא בש"ס, טעם זה לא רמזו לנו התנא במשנה, משא"כ הבעילה שהזכירה בפירוש שאם היה לו טענת בתולים וכו' שזה לא ידע אלא ע"י הבעילה, כי באמת עיקר התקנה מפני שעת הבעילה נתקנה כדאמרן.

כלומר, הלמ"ד של "ליום" רומזת שהיום 'פתוח' ונמשך אל תוך הלילה שאחריו (עד חצות הלילה, סיום ל שעות מתחילת היום הקודם), ואילו היה נכתב "ביום הרביעי" היה הדבר רומז ליום 'סגור' (של כ"ד שעות). אמנם הראשונים כתבו שגם לפי טעם המשנה אין חיוב לבעול דוקא בליל חמישי, ובודאי לטעם של ברכה שהוא רק בגדר "עצה טובה", אך עדיין יש מקום לפירוש ההון עשיר, שמכל מקום המשנה רומזת שעיקר התקנה היא מפני הבעילה ומן-הסתם הבעילה תהיה בלילה שאחרי היום הרביעי.

וממשיך ההון עשיר: "והוצרך התנא לרמוז זה באמרו ליום ולא ביום, כדי שלא נטעה לומר דבו ביום הם נבעלות, דאינו כן דאע"ג דתקנו לכתולה שתנשא ביום רביעי ולאמנה ביום חמישי, לא משום זה הן נבעלות ביום, כי אסור לשמש מטתו ביום אלא הם נבעלות ליום הרומז ללילה הבא אחריהם וכדאמרן". אך על זה יש להעיר שלפי הבנת רוב הראשונים בגמרא (דף ה, א) המסקנה היא שמטעם איקרורי דעתא הבעילה יכולה להיות גם ביום הרביעי ולא דוקא בליל חמישי, וכמו שכתבו שם הראשונים שיש מציאות שיבעול ביום בבית אפל וכדו' (רשב"א, ריטב"א ועוד). אך עדיין יש מקום לפירוש ההון עשיר, שהרי סוף סוף הרגילות היא שהבעילה תהיה בלילה, והמציאות של בעילה ביום (גם בבית אפל) ודאי אינה לכתחילה.

כך יש לפרש את הפסוק "בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו וביום שמחת לבו" (שה"ש ג, יא) – המוזכר לקמן בפירוש הסוד של בעל "הון עשיר" – כי "ביום חתנתו" היינו יום הכתובה והחופה, יום רביעי, ו"יום שמחת לבו" היינו יום הביאה בו שמח החתן בכלתו, יום חמישי, המצטרפים יחד להיות "יומא אריכתא" אחד.

עיקר הרמז לחלוקת החופה והביאה לשני ימים הוא בסוד שני הימים של חג השבועות בחו"ל (וגם בא"י "אסרו חג" של שבועות הוא החגיגי ביותר, שהרי הוא "יום טבוח" בו משלימים את קרבנות הרצל), המכוונים בפנימיות כנגד שני הדעות בחז"ל האם מתן תורה היה בששה בסיון או בשבעה בו (ראה מגן אברהם סי' תצד). והנה,

²² וראה תוספות הרא"ש (כתובות ב, א ד"ה "בתולה נשאת") "דאפילו עכשיו שנשאת ברביעי רגילין לשהות עד חצי הלילה" (על פי דיוקו בנדה סה, ב, עיי"ש). מכל מקום, קצת קשה על פירוש זה של ההון עשיר, שהוא מחשב ל' שעות עד חצות אך בפשטות הבעילה היא לאחר חצות (כדמשמע גם מדברי הרא"ש הנ"ל).

²³ על תוספת ו שעות הלילה ל-כד שעות היום שלפניו הרמוזה באות ל יש לדרוש גם את העובדה שמסכת שבת מונה כד פרקים (כנגד כד שעות השבת) ואילו בהלכות שבת לרמב"ם יש ל פרקים (כנגד תוספת ו השעות במוצאי שבת, בהן נוהגין לאכול סעודה רביעית, "מלוה מלכה" – אלא שאפשר לאכול סעודה זו גם לאחר חצות, וכנ"ל בהערה הקודמת לגבי הביאה).

דחית הביאה לליל יום חמישי תלויה בעיקר בצניעות הכלה, שעל כן "משה הוסיף יום אחד מדעתו" היינו כדי שגם הנשים תטהרנה לקראת מתן תורה (כמבואר בגמרא שבת פז, וד"ל).

פירוש ההון עשיר בדרך הרמז

בפירושו השני, על דרך הרמז, מפרש שהחילוף בין ב"ת ללמ"ד רומז לב"ת ולמ"ד המופיעות בענין אחר:

ועוד רמז לנו התנא בלמד זו שהיא רמז לחי, במקום הבית שהיא רומזת למת, כמו שאמרו ז"ל³² הנפטר מחבירו לא יאמר לו "לך בשלום" בבית אלא "לך לשלום" בלמד, והנפטר מן המת לא יאמר לו "לך לשלום" בלמד אלא "לך בשלום" בבית. שהנושא אשה כדי להוליד בנים מוציא עצמו מכלל מתים, דמי שאין לו בנים חשוב כמת, וזוכה לחיים עמה, וכמו שאמרו ז"ל כדכתיב "וראה חיים עם האשה וגו'"³³.

לפי רמז זה, שה-ב רומזת למות ר"ל וה-ל לחיים, כיצד יש מקום לגירסת הירושלמי "ביום הרביעי"? אכן, יש לומר שזהו החילוף בין ארץ ישראל לבבל. בא"י יש כוח להתמודד עם הקשיים, ולכן מזכירים גם את האפשרות (התיאורטית) שהנישואין לא יעלו יפה. והרי כך נאמר "במערבא כי נסיב אינש איתתא אמרי לי הכי: 'מצא' או 'מוצא', 'מצא' דכתיב 'מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה', 'מוצא' דכתיב 'מוצא אני מר ממות את האשה וגו'" (ברכות ה, א. וראה ביאורו באריכות בהקדמת הספר שכנה ביניהם) – דווקא במערבא, ארץ ישראל, יש את העוז לשאול את החתן האם הוא שייך אל ה'חיים' בהם נאמר "וראה חיים עם אשה אשר אהבת" או אל ה'מתים' בהם נאמר "ומוצא אני מר ממות את האשה", משום שדווקא בארץ ישראל יש לחתן את הכח להתמודד גם עם המציאות הקשה של "מוצא" (דהיינו להפוך את הבי"ת השלילית של "בשלום" לבי"ת טובה של ברכה, כדברי חז"ל שהתורה פותחת בבי"ת מפני שזו אות של ברכה).

כיוצא בזה מבואר בגמרא (קידושין כט, ב. לפירוש רש"י) שבארץ ישראל לימוד תורה קודם לנישואין, כי "ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה?" – "אם נושא אשה יהיו צרכי הבית מוטלים עליו ויבטלוהו" (רש"י), ואילו לבני בבל נאמר "נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה", משום שאחרי הנישואין החתן הולך ללמוד במרחקים ואין צרכי הבית מוטלים עליו³⁴. החתונה היא מעין לידה נוספת בה יורד החתן אל תוך המציאות הקשה (כפי שהוזכר גם בהקדמה אודות הקשיים הנזכרים בריש מסכת זו). דווקא בארץ ישראל הנקנית ביסורים (ברכות ה, א) חש החתן כי תקונו הוא בלהיות 'מת' בקשיי הנישואין, עד שמתוך כך יגיע לקנין תורה – הנקנית גם היא ביסורים (שם) – באופן של "אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה" (ברכות סג, ב). לעומת זאת בבבל, בקשיי הגלות, אין כח להתמודד עם הקשיים באופן בונה ומועיל, ועל כן לא מזכירים לחתן בחופה את האפשרות של "מוצא" ולא אומרים לו "לך בשלום".

בסגנון נוסף: בבבל עוסקים בעבודת הבינונים, ואילו בארץ ישראל זוכים גם לעבודת הצדיקים. והנה הבינוני עובד את ה' בחלל הימני של הלב, מקום משכן הנפש האלוקית, ואילו הצדיק עובד את ה' גם בחלל השמאלי של הלב, מקום משכן הנפש הבהמית, כיון שהרג את יצרו הרע, "ולבי חלל בקרבי". והנה התבאר לעיל שהאותיות למ"ד ב"ת יוצרות את המלה לב, ויש לומר שהלמ"ד היא כנגד החלל הימני והבי"ת כנגד החלל השמאלי. לכן בבבל גורסים "ליום הרביעי" באות למ"ד הפותחת את הלב בחיים, ואילו בארץ ישראל גורסים "ביום הרביעי", המתת היצר ו'סגירת' הלב, וד"ל.

³² ברכות סד, א (וש"נ). ורמז: "בשלום" עולה ה'משולש' של כז ו"לשלום" עולה ה'משולש' של כח, וממילא חיבורם הוא השלמות של כח (= יחי) בריבוע. בצירוף פעמיים לך – לך לשלום לך בשלום – עולה הכל חיים פעמים אהבה. ועוד: לך בשלום = חתך, שם הפרנסה. לך לשלום = ימות (למעליותא, "אדם כי ימות באהל", באהלה של תורה).

³³ קהלת ט, ט. "ראה חיים עם אשה אשר אהבת" עולה אהבה פעמים ענג, בסוד "אהבה בתענוגים".

³⁴ כל זה לפי פירוש רש"י שם, וכמשמעות הפשוטה של הגמרא שרבי יוחנן שאמר "ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה" מדבר לבני מקומו בארץ ישראל, ושמואל שאמר נושא אשה ואח"כ לומד תורה מדבר לבני מקומו בבבל. אך לפי רבינו תם (בתוס' שם) הדעות הפוכות, שרבי יוחנן מדבר לבני בבל ושמואל לבני א"י. בפנימיות, ידוע שרש"י ור"ת הם יחסית "מוחין דאמא" ו"מוחין דאבא". מוחין דאמא קרובים לפשט, ואילו במוחין דאבא מתאים למצוא תופעה של "אחליפו דוכתייהו", וד"ל.

פירוש ההון עשיר בדרך הדרש

בפירוש השלישי, בדרך הדרש, דורש בעל "הון עשיר" את משמעות האותיות ל-ב:

ועוד איכא למימר בדרך דרש דהנושא אשה זוכה ללמד, שהוא למוד התורה, מה שאין כן כששרוי בלא אשה, כמו שאמרו ז"ל על פסוק "האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני" [יבמות סב, ב, שדרשו מפסוק זה שכל אדם שאין לו אשה שרוי בלא תורה]. ודרוש זה לא היינו עושים אותו אי הוה קתני ביום בבית, חדא דלא סלקא דעתין לזה, כי אין שם שינוי בלשון, ועוד דאפילו הוה הלשון משונה הייתי אומר דעל שם "ביתו זו אשתו" קתני הכי.

גם פירוש זה קשור להבדל הנ"ל בין בבל לארץ ישראל: בבבל, בה הנושא אשה יוצא אחר כך ללמוד תורה, נאמר "ליום הרביעי" ב-למ"ד הנדרשת מלשון למוד, ואילו בארץ ישראל, בה הנושא אשה פונה לבנין הבית (דבר המונע ממנו ללמוד תורה בשקידה והתמדה כפי שנהג קודם לכן), נאמר "ליום הרביעי" בבית הרומזת ל"ביתו זו אשתו".

פירוש ההון עשיר בדרך הסוד

בפירוש הרביעי, על דרך הסוד, מקצר בעל "הון עשיר" וכותב:

ועל דרך הסוד נמי איכא למימר דרמז לנו בלמד הזאת ל"עטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו", כי "אמו" היא סוד הלמד, כידוע ליודעי חן.

הלמ"ד, המכונה "מגדל הפורח [= צפור = שלום] באויר" (חגיגה טו, ב ורש"י שם), רומזת לחופה שמעל החתן והכלה – ל"עטרה שעטרה לו אמו" (שיה"ש ג, יא) המרחפת באויר מעל החתן והכלה, ובלשון הקבלה לאור אמא המקיף על ז"א ונוקביה (אליהם רומזים החתן והכלה) ביחודם-חתונתם (אור מקיף המתגלה בכל שמחת החתונה, "יום שמחת לבר" – שהרי השמחה היא פנימיות ספירת הבינה, "אם הבנים שמחה", כנודע). האור המרחף הזה נרמז גם בפסוק "ורוח אלהים מרחפת על פני המים", עליו דרשו "זו רוחו של מלך המשיח" (ב"ר ת, א) – בכל חופה מרחפות רוחות צאצאיהם העתידיים של בני הזוג, כשתקות בני הזוג היא שמזיווגם יולד המשיח (הגלום בכל ילדי ישראל, עליהם נאמר "אל תגעו במשיחי" – אלו תינוקות של בית רבן", שבת קיט, ב).

אם ה-ל רומזת לאור המקיף מעל בני הזוג, הרי שה-ב שבגירסת הירושלמי רומזת לאור הפנימי המאיר בתוכם (ובעצם ניתן לזהות חלוקה זו בין אור מקיף לאור פנימי כחורות את כל הפירושים בדרך פשוט-רמז-דרש הנ"ל, ודוק).

היחס הזה בין ל-ב הוא סוד הפסוק "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה, ח). עשיית המקדש היא הבאת הכלה לחתן באופן של "כונסה לביתו" והשכנת השכינה נעשית ב"יחוד הראוי לביאה", כדלקמן בסמוך. תכלית ה"ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" היא השראת שכינה "בתוך הלב של כל אחד ואחד מישראל". והנה בפסוק "ועשו לי מקדש" וגו', ה-ל היחידה בפסוק היא האות ה-ה מתחילתו, וה-ב היחידה בפסוק היא האות ה-ה מסוף הפסוק (מיקום "בעל חן") – בסוד להבה המוזכר לעיל.

מחלוקת במהות החופה

גם מפירוש רמ"ל וגם מפירוש הפשט של בעל "הון עשיר" עלה כי ה-ל רומזת ליום 'פתוח', אשר נוסף לו זמן מלפניו או מלאחריו, ואילו ה-ב רומזת ליום 'סגור', שאין לו הוספה מחוץ לשעותיו שלו. ניתן להפשיט יחס זה, ולומר כי ה-ב רומזת בכלל לדבר או מצב 'סגור' וה-ל לדבר או מצב 'פתוח' (כאשר המושגים 'פתוח' ו'סגור' מכוונים גם לאור המקיף ולאור הפנימי שנזכרו בפירוש הסוד של בעל "הון עשיר", כפשוט¹²).

¹² ועוד, כיום המושגים 'צורה פתוחה' ו'צורה סגורה' הם מושגים חשובים במתמטיקה – והם מופיעים גם בפזיקה ובציור – ואכמ"ל.

לפי זה ניתן לקשר את חילופי הגירסאות בין הבלבי לירושלמי למחלוקת היסודית ביותר במהות החופה – המחלוקת האם ענינה של החופה הוא ה"כונסה לביתו" (הנעשה בפרהסיא) או שענינה של החופה הוא יחוד (ובפרט "יחוד הראוי לביאה"). על פי הגירסא "ליום הרביעי" יש להבין את החופה כקנין 'פתוח' הנעשה בזירה פתוחה – מצות "הכנסת כלה" – כניסת הכלה לבית החתן לעיני כל, אל האור המקיף של הבית השייך לחתן, ללא כל ממד של יחוד. לעומת זאת, את הגירסא "ביום הרביעי" יש להבין כקנין 'סגור' הנעשה בזירה סגורה – קנין של יחוד, ובפרט "יחוד הראוי לביאה" בו יכול החתן להאיר בכלתו אור פנימי.

והנה, הרמב"ם פוסק להלכה כי החופה היא "יחוד הראוי לביאה" (ועד שלשיטתו חופת נדה איננה קונה, בניגוד למקובל כיום בהלכה), וכן מפירוש המשניות להרמב"ם נראה שהוא גרס במשנה "ביום הרביעי" (כגירסת הרי"ף שהרמב"ם בדרך כלל הולך בדרכו). וכן לשון הרמב"ם להלכה בספר היד "בתולה נשאת ביום רביעי"!

תוכן מורחב של המאמר

א. טעמי תקנת זמן הנישואין * שלשה טעמים לדין שבתולה נשאת ברביעי: א. מפני טענת בתולים, שהבעל ישכים לבית דין. ב. "שקדו חכמים" להכין צרכי סעודה שלשה ימים. ג. כדי שתבעל בחמישי שנאמרה בו ברכה לדגים * א. **הטעם של טענת בתולים** – כדי שילך לבית דין לפני שתתקדד דעתו ואז אם זנתה בין האירוסין לנישואין תאסר עליו. אכן, האשה נאסרת בטענת הבעל רק במקרה של אשת כהן או שהתקדשה בקטנותה, ויש דיון מה הדין כשטוענת שנבעלה קודם לאירוסין או שהיא מוכת עץ. * י"א שתכלית הטעם של טענת בתולים הוא להציל את הבעל מאיסור, וי"א שהוא להציל את האשה, ויותר נראה שהוא עבור שניהם. ועוד נראה שהתכלית היא למנוע זנות באירוסין, וכך מסביר החת"ס את דברי הרא"ש שזנות דארוסה לא שכיחא. וכן אפשר לומר שהתכלית היא להראות את צדקת האשה. ועוד, כדי למנוע עלילה מצד הבעל, וכדברי ר"י הלבן בזה. * הדיון בראשונים איך הטעם של טענת בתולים שייך בכל הנשים, לא רק בקטנה ובאשת כהן. וכן יש דיון לגבי נשים אחרות שאין בהן טענת בתולים שאוסרת. * אם בתי דינים קבועים בכל יום אשה נשאת בכל יום. מחלוקת הראשונים לגבי ערב שבת ומוצאי שבת, וההלכה למעשה שנושאים בכל יום מלבד שבת. * פשוט הירושלמי כפירוש הי"מ שבמשנה טענת בתולים אינה טעם התקנה המחייבת * ב. **הטעם של שקדו** – הובא להלכה, שצריך שיטרח בסעודה ג' ימים. * מה התועלת לבנות ישראל בזה? או שזה כבוד, וכדי שהבעל יהיה פנוי לשמח אותה (רמב"ן). ועניין נוסף, כדי שהחתן לא יעליל בסתם, שהרי "אין אדם טורח בסעודה ומפסידה" (רבינו יחזקאל ומהאירוע). וממילא זה מאזן את הטעם של טענת בתולים, שלא תצא חורבה מזה. * מחלוקת האם מועילה מחילת האשה על שקדו, תלוי בהסברים הנ"ל. דברי הרשב"א שהתקנה גם לטובת האישה. * ג. **הטעם של ברכה** – לפי הרמב"ן דוקא לטובת האישה שמצווה בפ"ו. * דברי הראשונים שהטעם הוא כעצה טובה בלבד. ודברי הרא"ש שזה רק סעד שתבעל בחמישי. ודעת העיטור שטעם זה נדחה להלכה. * יש אומרים שבאמת ברכה דאדם עדיפא, ויש אומרים שלמסקנה ברכה דדגים עדיפה. טעמים בזה. * הפנ"י תמה על הפוסקים שהשמיטו טעם הברכה, אא"כ סוברים כרא"ש. ויש לומר שסוברים כעיתור. * בירושלמי נראה שטעם הברכה עיקרי (לפי הי"מ). * מדוע שקדו וברכה לא נזכרו במשנה? י"א מפני שטעמים אלו אינם מחייבים (כשכבר טרח וכו'). והר"ן פירש כדי שלא יבואו לזלזל, או שטעמים אלו לבד לא היו חכמים מתקנים. והפנ"י כתב שטעמים אלו היו כבר ידועים לכל.

ב. טעמי התקנה בפנימיות * א. **משום ברכה** – **מדת החסד**. אברהם אבינו, השפעה. אך זהו טעם שאינו מחייב. עדיפות הברכה לדגים ושייכותה לבתולה דוקא. * ב. **טענת בתולים** – **מדת הדין**. זה לא נוהג תמיד אך כשהוא קיים הוא מחייב. במבט ראשון זה דין קשה, אך באמת התכלית היא לטובתם הגמורה. * פירושים שונים בטעם זה כנגד הכנעה הברכה המתקנה ושוב הכנעה. * ארבעה מצבים של האשה: בתולה כנגד אצילות, מוכת עץ ובוגרת כנגד עולם הבריאה. אנוסה תחת בעלה כנגד עולם היצירה, ושנבעלה לפני האירוסין כנגד עולם העשיה. * ג. **שקדו** – **מדת הרחמים**. הטרחה נועדה לחנך את הבעל לדאוג לאשה באמת. מדת הרחמים היא עיקרית בנישואין, וכן טעם זה מודגש בהלכה. ד. **הקבלת הטעמים לחב"ד**. ברכה כנגד החכמה. שקדו כנגד בינה, לטובת האשה-אמא. טענת בתולים כנגד הדעת, "והאדם ידע".

ג. טעם נוסף לזמן הנישואין – תיקון הלבנה * דברי הזוהר שיום רביעי הוא חסרון הלבנה, כנגד המלכות והאשה, וצריך להקימה מנפילתה. דברי השל"ה על חשיבות הנישואין והחופה. טעם זה כנגד המלכות. * הכרעת הצמח צדק לפי הזוהר שלא לעשות הנישואין עצמם בליל חמישי. * תכלית עליית הלבנה בשבת, קשור למנהג להנשא בזמן עליית הלבנה. וכן בטעמים השונים לזמן הנישואין רואים שייכות יום רביעי לשבת.

ד. דקדוק הלשון: "ליום הרביעי" או "ביום הרביעי" * נוסח הבבלי "ליום". נוסח הירושלמי והרי"ף "ביום". *
חשיבות הדיוק באותיות המשנה. * רמזים בחיבור למ"ד ובי"ת. * טעם הגירסא "ליום" מבואר במפרשים לרמוז לתקנת "שקדו". דברי ר' משה ליב מסאסוב בזה. * פירוש בעל 'הון עשיר' בדרך הפשט: לומר שהבעילה היא אחרי היום הרביעי. * פירושו בדרך הרמז: למ"ד רומזת לחיים, כמו "לך לשלום". * פירושו בדרך הדרש: הנושא אשה זוכה ללמוד תורה. * פירושו בדרך הסוד: הלמ"ד היא מגדל הפורה באויר, סוד העטרה והחופה. ל-ב – אור מקיף ואור פנימי. * הלמ"ד רומזת למצב 'פתוח', כדעה שחופה אינה דוקא בהכנסה לביתו. הבי"ת רומזת לבית סגור, כרמב"ם שצריך דוקא להכניסה.